

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

ULOGA I ZNAČAJ ASISTENATA U NASTAVI U OSNOVNIM
ŠKOLAMA NA PODRUČJU KANTONA SARAJEVO

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Ribić Kadira

Broj indeksa: 637

Mentor:

Prof.dr. Haris Cerić

Sarajevo, septembar, 2020

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

ULOGA I ZNAČAJ ASISTENATA U NASTAVI U OSNOVNIM
ŠKOLAMA NA PODRUČJU KANTONA SARAJEVO

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Ribić Kadira

Broj indeksa: 637

Mentor:

Prof.dr. Haris Cerić

Sarajevo, septembar, 2020

ZAHVALNICA

Veliku zahvalnost, u prvom redu, dugujem svom mentoru prof.dr. Harisu Ceriću na pomoći i vodstvu pri izradi ovog rada, i što je uvijek imao strpljenja i vremena za moje brojne upite.

Takođe, zahvaljujem se svim svojim kolegama, koji su uvijek bili uz mene i bez kojih cijeli ovaj tok studiranja ne bi bio interesantan.

Najveće hvala mojim roditeljima, na razumijevanju i podršci tokom studiranja.

Naziv odsjeka i/ili katedre:	<u>Socijalni rad</u>
Predmet:	<u>Socijalna pedagogija</u>

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime:	Kadira Ribić
Naslov rada:	Uloga i značaj asistenata u nastavi u osnovnim školama na području Kantona Sarajeva
Vrsta rada:	Završni magistarski rad
Broj stranica:	74

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 26.09.2020.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	1
1. Teorijska osnova istraživanja	3
2. Metodološki okvir rada	5
2.1. Problem istraživanja	5
2.2. Predmet istraživanja	6
2.2.1. Osnovni kategorijalni pojmovi	6
2.3. Ciljevi istraživanja.....	7
2.3.1. Naučni ciljevi	7
2.3.2. Društveni ciljevi.....	7
2.4. Sistem hipoteza.....	8
2.4.1. Glavna hipoteza	8
2.4.2. Posebne hipoteze.....	8
2.5. Način istraživanja	9
2.5.1. Postupak.....	9
2.6. Uzorak i vremensko određenje istraživanja.....	9
2.6.1. Uzorak.....	10
2.7. Instrumentarij.....	12
3. ULOGA ASISTENTA U NASTAVI I NJEGOVE DUŽNOSTI	13
3.1. Dužnosti asistenta tokom pružanja podrške za inkluzivni odgoj i obrazovanje	15
3.2. Edukacija asistenta u nastavi	16
3.2.1. Vodič za asistente u radu sa djecom sa teškoćama	18
3.2.2. Dnevnik rada asistenta u nastavi.....	20
3.3. Asistent kao podrška djetetu sa posebnim obrazovnim potrebama	23
3.4. Pristupi učenicima sa teškoćama u razvoju	26
3.4.1. Specifičnost djece sa teškoćama u razvoju	28
4. INKLUSIVNI ODGOJ I OBRAZOVANJE	29
4.1. Socijalni model	33
4.2. Smjernice u inkluzivnoj edukaciji	37
5. ZAKONSKI SISTEM U BIH	38
5.1. Temeljni principi Izjave iz Salamanke	39
5.2. UN Konvencija o pravima djeteta	40
6. BONTON U SVAKODNEVNOJ KOMUNIKACIJI S OSOBAMA S INVALIDITETOM	41

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	42
7.1. Asistent u nastavi- rezulatati ispitanika	42
7. 2. Roditelji djece sa posebnim teškoćama – rezulatati ispitanika.....	54
7.3. Nastavnici u radu s djecom s teškoćama – rezultati ispitanika.....	62
ZAKLJUČAK	72
LITERATURA.....	75
BIOGRAFIJA.....	78

SKRAĆENICE

ACC - Alternativne metode komunikacije

BiH – Bosna i Hercegovina

ICF - Internacionalna klasifikacija funkcionisanja, invaliditeta i zdravlja

IPP - Individualni plan i program

KS - Kanton Sarajevo

MON – Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade

MS (OE) – Microsoft Office Excel

NVO - Nevladine organizacije

OŠ - Osnovna škola

RN – Rana nastava

SAD – Sjedinjene Američke države

UDU – univerzavlni dizajn za učenje

UN – Ujedinjene nacije

UNESCO - Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu

POPIS TABELA

Tabela 1. Sociodemografke karakteristike asistenata u osnovnim školama na području KS-a	10
Tabela 2. Sociodemografke karakteristike roditelja djece sa teškoćama	11
Tabela 3. Sociodemografke karakteristike nastavnika u osnovnim školama na području KS-a	11
Tabela 4. Dnevnik rada- nastavnik predmeta asistenata u osnovnim školama	21
Tabela 5. Dnevnik rada – opis aktivnosti rada asistenata u osnovnim školama	22
Tabela 6. Dnevnik rada - podaci o učenicima	22
Tabela 7. Dnevnik rada- sedmični raspored sati	23
Tabela 8. Stručno zvanje ispitanika.....	42
Tabela 9. Iskustvo asistenta u radu.....	47
Tabela 10. Radni staž asistenta	48
Tabela 11. Najčešći problemi u radu asistenta	49
Tabela 12. Preporuke za bolje promjene	51
Tabela 13. Područije rada asistenta u nastavi.....	53
Tabela 14. Prikaz procentualnih odgovora u vezi iskustva roditelja sa asistentima u nastavi ..	58
Tabela 15. Procentualni prikaz problema sa kojima su se roditelji najčešće susretali tokom uvođenja inkluzije u redovne škole ?	60
Tabela 16. Preporuke za bolje promjene	61
Tabela 17. Škole koju pohađaju djeca sa teškoćama u razvoju	62
Tabela 18. Iskustvo nastavnika u radu s djecom sa teškoćama u razvoju.....	67
Tabela 19. Problemi nastavnika u radu s djecom sa teškoćama u razvoju.....	68
Tabela 20. Preporuke za bolje promjene	69

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka materijalih uslova.....	43
Grafikon 2. Prikaz procentualnih odgovora u vezi kontinuirane edukacije	43
Grafikon 3. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja sigurnog prilaza školi	44
Grafikon 4. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja didaktičkih sredstava	45
Grafikon 5. Prikaz procentualnih odgovora u vezi susreta sa djecom sa teškoćama u razvoju.....	45
Grafikon 6. Prikaz procentualnih odgovora u vezi susreta sa djecom sa teškoćama u razvoju	46
Grafikon 7. Prikaz procentualnih odgovora u vezi iskustva u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju	47
Grafikon 8. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka materijalnih uslova u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju	54
Grafikon 9. Prikaz procentualnih odgovora u vezi kontinuirane edukacije u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju	55

Grafikon 10. Prikaz procentualnih odgovora u vezi sigurnog prilaza školi u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju	56
Grafikon 11. Prikaz procentualnih odgovora u vezi osiguravanja didktičkih sredstava školi u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju	56
Grafikon 12. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka asistenta u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju	57
Grafikon 13. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka materijalnih sredstava u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju.....	63
Grafikon 14. Prikaz procentualnih odgovora u vezi kontinuirane edukacije u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju.....	63
Grafikon 15. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja sigurnog prilaza u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju	64
Grafikon 16. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja didktičkih sredstava u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju.....	65
Grafikon 17. Prikaz procentualnih odgovora u vezi susretanja sa djecom sa teškoćama u razvoju	65
Grafikon 18. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostaka asistenta.....	66

POPIS SLIKA

Slika 1. Aktivnosti pomoćnika u nastavi; Brošura o radu pomoćnika u nastavi, pomoćnici kao potpora inkluzivnom obrazovanju.....	25
Slika 2. „Fer selekcija“ u: Vodić za karijerno vođenje i savjetovanje đece i mladih s posebnim obrazovnim potrebama; Austrija, Crna Gora, Republika Moldavija 2018.	30
Slika 3. Prilagođavanje sistema potrebama djece; u: Vodić za karijerno vođenje i savjetovanje đece i mladih s posebnim obrazovnim potrebama; Austrija, Crna Gora, Republika Moldavija 2018.....	31
Slika 4. Inkluzivno obrazovanje (EENET, 1998, IDDC seminar o inkluzivnom obrazovanju, Agra, Indija)	32

UVOD

Svako dijete zaslužuje jednaka prava, pravo na svoj glas, pravo na život, pravo na slobodu, izbor zanimanja, da radi ono što ga čini sretnim, da trenira da ima hobi. Svako dijete ima pravo na odgoj i obrazovanje. I to ne bilo kakvo obrazovanje, nego bezbrižno, veselo, ono koje osnažuje i ispunjava te ostavlja nezaboravne uspomene (Širanović, 2012). Pravo na obrazovanje zajamčeno je svima, a ne samo djeci, i to međunarodnim sistemom ljudskih prava koji je proizašao iz *Opće deklaracije o ljudskim pravima*,¹ dokumenta kojim se nakon Drugog svjetskog rata zajednica opredijelila za rad na boljoj i humanijoj budućnosti. Ostvarenjem toga prava svakome se daje šansa da razvije svoje mogućnosti i da stekne intelektualnu, duhovnu i društvenu samostalnost putem usvajanja znanja, vještina, vrijednosti i stavova. Osim toga, kvalitetan odgoj i obrazovanje preduvjeti su i za uživanje mnogih drugih ljudskih prava, poput prava na rad i prava na informirano sudjelovanje u političkom i društvenom životu. Osim u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, koja se moralno obvezala na ispunjavanje zahtjeva koje je postavila, pravo na obrazovanje definirano je u mnogim kasnijim, pravno važećim dokumentima, stoga se kršenje toga prava mora pratiti i sankcionirati (Nikolić, 2012). Najvažniji međunarodni dokumenti koji svakom djetetu osiguravaju pravo na obrazovanje su: Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.), Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju (1960.), Konvencija o pravima djeteta (1989.), Svjetska deklaracija o obrazovanju za sve (1990.), Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (2006.) (Drandić, 2017).

Međutim djetetu koje je rođeno sa određenom teškoćom, već su uskraćena neka prava. Nisu uskraćena samo jer nemaju pravo glasa, nego ono ne može da uopšte da svoj glas, neko ne može da vidi ili čuje glas. Neko ne zna šta znači da ima svoja prava i da može da odlučuje. Umjesto njega moraju da odlučuju drugi. Zašto se onda dešava da mu se već uskraćuju neka prava? Kroz historiju djeca rođena sa teškoćama u razvoju su bila odbačena, diskriminirana, nisu imali osnovna prava a to je pravo na obrazovanje. Na UNESCO-voj² Svjetskoj konferenciji o posebnim obrazovnim potrebama održanoj 1994. godine u španskom gradu Salamanki usvojena je Izjava i Okvir za akciju kojima se promiče pravo svakog djeteta da, bez obzira na njegovo fizičko, intelektualno, emocionalno, socijalno, jezičko ili drugo stanje,

¹ Opća deklaracija o ljudskim pravima usvojena i proglašena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda rezolucijom br. 217 /III 10. prosinca 1948. godine.

² UNESCO - Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu jest specijalna agencija Ujedinjenih nacija osnovana 1946. Njen cilj jest da doprinese miru i sigurnosti kroz podržavanje među nacijama kroz obrazovanje, nauku i kulturu kao metode pospješivanja univerzalnog poštovanja pravde, zakona, ljudskih prava i osnovnih ljudskih sloboda.

bude uključeno u obrazovni sistem, odnosno u redovne škole i razrede. Obrazovni koncept koji proističe i koji se razvija iz ovakvog jednog općeg stava o potrebi uključivanja sve djece u redovne škole poznat je kao inkluzivno obrazovanje (Cerić, 2004).

Za temeljno načelo inkluzivnog obrazovanja zalažu se Tomas i Glenny (2002) prema kojem svi učenici u razredu zajedno uče, bez obzira na njihove razlike, a škole moraju prepoznati i odgovoriti na različite potrebe svojih učenika te osigurati kvalitetno obrazovanje za sve uz odgovarajuće nastavne programe i resurse. Jedna od neophodnih potreba za učenika sa teškoćama u razvoju jeste asistent³ u nastavi. Potpora inkluzivnoj učionici, predstavlja i trajno uključivanje u nastavni proces asistenta u nastavi čija bi temeljna zadaća trebala biti podržavanje učenika u izvršavanju nastavnih aktivnosti, uz međusobno povjerenje i odgovornost (Groom, 2006). Prema Greenspanu i Wiederu (2003), asistent je osoba koja provodi individualan rad s učenicima sa teškoćama u razvoju, ostvarujući pritom dvostruku ulogu: pomaže učenicima u usvajanju odgojno-obrazovnih sadržaja te posreduje u uspostavljanju interakcije među tim i drugim učenicima. Asistent je uglavnom osoba koja daje snagu, volju i motivaciju za dalji rad. Asistent je osoba od koje se očekuje da promjeni mnogo toga, da nekome promjeni „gledanje“ na svijet, da nekome uljepša dan i izmami osmjeh na lice. Učenicima sa teškoćama u razvoju često je potrebna specifična podrška u savladavanju i usvajanju odgojno-obrazovnog sadržaja, te prevladavanju psiho-socijalnih prepreka koja uključuje, između ostalog, rad asistenta u nastavi. Iz vlastitog iskustva mogu naglasiti da je uloga asistenta veoma zahtjevna i pomažuća, prvenstveno zbog toga što asistenti rade sa učenicima s teškoćama u razvoju. Asistent teži ka jačanju inkluzije koja je od nedavno nova pojava u našim školama. Mnogim roditeljima je sigurno lagnulo kada su čuli da će njihovo dijete pohađati nastavu u redovnim školama, međutim da bi inkluzija bila još uspješnija potrebno je da se ispunji niz uslova, počev od osnovne adekvatne didaktičke opreme za djecu sa teškoćama u razvoju. U Kantonu Sarajevo, sve je više zastupljena potražnja za asistentom, te upravo zbog toga sam odabrala ovu temu. Također, mogu reći i da sam ovu temu odabrala jer želim da približim jasniju sliku o tome kako izgleda provođenje inkluzije u školama na KS i koji uslovi nisu i trebaju da se ispune da inkluzija ne bi bila iluzija. Naglasak u mom radu će biti usmjeren na sam doprinos asistenta odgojno-obrazovnom sistemu. Ko sve može biti asistent i koja je njegova uloga, da li su asistenti dovoljno educirani, koje promjene asistent donosi u radu sa roditeljima, u nastavi i napredovanju djeteta, iskustvo samog asistenta te koje su njihove dužnosti tokom pružanja podrške za inkluzivni odgoj i obrazovanje, samo su neka od pitanja na koje ćemo pokušati dati odgovor u ovome radu.

³Asistent - lat. *Assistere* znači pomagati a ne raditi umjesto nekoga.

1. Teorijska osnova istraživanja

Inkluzija je savremena filozofija u pristupu osobama s teškoćama, a znači biti uključen, obuhvaćen, pripadati, biti s drugima. Inkluzija je proces, a ne mjesto. "Inkluzija nije skup strategija ili tema vezana za mjesto. Inkluzija se tiče pripadanja zajednici - grupi prijatelja, školskoj zajednici ili susjedstvu" (Cerić, Alić, 2005). Da bi ovaj proces bio uspješan, neophodno je usklađivanje svih segmenata, a mi ćemo se fokusirati na inkluzivno obrazovanje, kao dio koncepta koji omogućava djeci sa teškoćama njihovo neosporno pravo na obrazovanje i aktivno uključivanje u društvo.

Djeci sa teškoćama u razvoju disproportionalno je uskraćeno pravo na obrazovanje, što potkopava njihovu sposobnost da uživaju puno pravo na državljanstvo i da u potpunosti uživaju i preuzimaju svršishodnu ulogu u društvu⁴. Pojam inkluzivnog obrazovanja jest obrazovni koncept koji proizlazi iz općeg stava o potrebi uključivanja sve djece u redovne škole uzimajući u obzir njihove obrazovne potrebe s posebnim usmjeravanjem na ranjive skupine u smislu marginalizacije i isključivanja. Inkluzivno obrazovanje predstavlja jednu kontroverznu ideju koja se istovremeno odnosi kako na društvene i obrazovne vrijednosti, tako i na poimanje individualnih vrijednota. Nadalje, kontroverzna je i utoliko što u pogledu njenog određenja postoje različita (često i suprostavljena) stajališta. O inkluzivnom obrazovanju govori se kao o konceptu, pokretu, teoriji, filozofiji, procesu, obrazovnoj praksi, obrazovnoj politici, itd (Cerić, 2007).

Slee (2009) ističe kako je obrazovna inkluzija kritički projekt i politički imperativ odgojno-obrazovnih sistema. Navodi kako je upravo uključenost i sudjelovanje djece i odraslih u svim društvenim tokovima, pa tako i obrazovanju, uvjet napretka i razvoja svakog društvenog sistema. Inkluzija u obrazovanju, kao zahtjev koji proširuje koncept obrazovne integracije djece s teškoćama u razvoju u sistem redovnih škola, postavlja nove izazove i zadatke specijalnim, a još više redovitim školama. Problemi i izazovi koji su se javljali kroz historiju inkluzivnog obrazovanja u posljednjim decenijama pokazuju manji pomak ka boljem, no međutim neka od njih kao što su: učenje i podučavanje bez segregacije, neprihvatanje stavova o svim vrstama različitosti i njihovom spolu, arhitektonske barijere, nedostatak stučnog kadra potrebnog ovoj djeci, mijenjanje organizacije rada škola, posebne potrebe u okviru redovitog školovanja, su konstatno prisutna.

Promatrajući sadašnje obrazovanje, javljaju se novi problemi i pitanja koja se ne mogu riješiti u postojećem obrazovnom sistemu. Naime, posebne potrebe djeteta lociraju se unutar samog

⁴ Prema: UNICEF, Djeca s teškoćama u razvoju, stanje djece u svijetu/svibnj 2013; str: 8

djeteta, još uvijek, zanemarujući faktore koji se nalaze u socijalnom kontekstu. U ovom prelaznom razdoblju, odnosno krizi ili kako je naziva Kuhn (1999) „postpozitivističkoj paradigmi“⁵ razmatraju se i socijalni procesi koji utiču na pojavu posebnih potreba (Cerić, Alić, 2005). Dakle, prepreke koje otežavaju ili onemogućavaju razvoj inkluzivnog procesa i uključivanje djece s teškoćama u razvoju u obrazovne institucije su najčešće vezane za stavove učesnika obrazovnog procesa. One su, najčešće, posljedica nedostatka informacija i neznanja. Takvi se stavovi mogu naći na svim nivoima i to među roditeljima, članovima zajednice, školama i nastavnicima, državnim službenicima, pa čak i među samom djecom s teškoćama u razvoju.

Da bi dјete sa teškoćama moglo učestvovati u školskom sistemu i savladati prepreke sa kojima će se suočavati kroz svoje obrazovanje, neophodna mu je stručna pomoć od strane kadra osoblja educiranog i spremnog za rad sa ovom djecom. Zbog sve većeg porasta broja djece sa teškoćama u školskim sistemima, te nedovoljnog stručnog kadra za pomoć istim, ovaj rad smo bazirali na jednom od krucijalnih problema a to je nedostatak asistenta u edukaciji djece sa teškoćama. Dosadašnje uopćeno znanje o potrebi za angažovanjem asistenta u nastavi, nedovoljnoj educiranosti samih asistenata, temelji se već na nekim provedenim istraživanjima. Naime, veoma je bitno da je asistent visokoobrazovana dovoljno educirana, pripremljena i spremna osoba za rad sa djecom sa teškoćama. Svaka promjena ponašanja djeteta predstavlja i rezultat promatranja ponašanja drugih. Stoga ova teorija ima veliku ulogu u djelovanju asistenta za rad sa djetetom. Asistent bi trebao da obrati pažnju kako se ponaša, ne samo prema djetetu s teškoćama u toku nastave nego i kako se odvija komunikacija između njega i ostalih učenika u razredu, a istodobno bi trebalo da obrati pažnju na samu komunikaciju ostalih učenika sa djetetom sa posebnim obrazovnim potrebama. Asistent je taj koji vrši i skoro upravlja neposrednom komunikacijom između njih. Stoga asistent ne bi trebao raditi samo sa djetetom sa posebnim obrazovnim potrebama nego bi trebao da pomaže svima koliko je to u njegovoj mogućnosti (Igrić, 2008). Moramo biti svjesni da je nedostatak asistenta nažalost, samo jedan od problema sa kojim se suočavaju učesnici u ovome procesu. Ceric, (2005) navodi kako u području edukacije djece s teškoćama u razvoju i danas, nakon više od jednog vijeka razvoja specijalne edukacije, više su prisutni ideološki nego pedagoški problemi. U želji da osobu s teškoćama zaštitimo od zahtjeva i mogućih povreda društva, zaboravljen je koncept slobode. Zabranjuje im se sloboda izbora za njihovo dobro jer stručnjaci i sredina znaju šta je nabolje za njih. Međutim, poznato je da je sloboda važnija od zaštite, a čovječnost od kompetentnosti (Cerić, Alić, 2005).

⁵ Kuhn (1999) navodi da je nužno umrežavanje programa za osobe s teškoćama u kulturnu i socijalnu komunikacijsku strukturu zajednice, unutar koje se ostvaruje aktivno djelovanje u kurikulumskom ciklusu.

Na osnovu navedenih činjenica, smatramo da je inkluzija otvoren proces koji teško može biti brzo i jednostavno završen, a njime se zapravo teži otklanjanju barijera kao uslov za ravnopravno učestvovanje svih osoba u zajednici. Tako inkluzija dobija značenje osnovnog demokratskog prava jer zagovara ravnopravnost u obrazovanju i školovanju, odnosno, inkluzija znači da nema odbačenih, odvojenih, stigmatizovanih ni hendikepiranih. Slee (2009), navodi da primjenom inkluzivnog koncepta u obrazovanju znatno se mijenja položaj osoba s teškoćama u razvoju. Osim što su uključeni u odgojno-obrazovni sistem, postaju i aktivni dio procesa učenja i stjecanja potrebnih kompetencija za život i rad. Dakle, ovako shvaćeno društvo ne podrazumjeva jednakost svih, nego da svi, nezavisno o različitosti, imaju isto pravo da učestvuju i pripadaju društvu. Ovakvo shvatanje jednakosti doprinosi smanjivanju i iskorenjivanju svih oblika segregacije, izdvajanja, izolacije i diskriminacije (Slee, 2009).

O kontroverznim idejama inkluzivnog obrazovanja i inkluzivnom obrazovanju kao suvremenoj ideologiji opširnije ćemo pisati u drugom dijelu rada, te navodimo da primarni cilj ovakve vrste obrazovanja treba biti osiguravanje dobrih mogućnosti za učenje za sve učenike u okviru redovnog školskog sistema. U idealnom slučaju, ono omogućuje djeci sa teškoćama i bez teškoća u razvoju da pohađaju iste satove prilagođene uzrastu u lokalnoj školi, uz dodatnu individualno prilagođenu podršku prema potrebi.

2. Meotdološki okvir rada

2.1. Problem istraživanja

Iz uvida u dosadašnja istraživanja se navodi da djeca sa posebnim obrazovnim potrebama ne dobijaju kontinuiranu kvalitetnu pomoć, jer se dešava da se asistenti mjenjaju iz godine u godinu, uvođenje asistenta u nastavu predstavlja novi oblik podrške za djecu sa teškoćama u razvoju, shodno tome same promjene koje asistent donosi također predstavlja problem koje je potrebno dublje istraživati. Nedostatci naše sredine ne ogledaju se samo problemom u viđenju promjenjivosti asistenata iz godinu u godinu, nego i nedovljne opremljenosti naših škola te nedostatka specifičnih i općih pomagala za rad sa djecom sa teškoćama. Također smo u zaostatku za educiranjem i nastavnika za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, te samim time proizilazi rigidan individualni plan i program za dijete kojem je potrebna podrška i stručna pomoć. Istraživanjem ovog problema želimo više probuditi javnost i

upoznati ih sa ovim problemom. Ovim istraživanjem ćemo doprinjeti boljem viđenju uloge i značaja asistenta u nastavi te i onima čiji glas ne možemo čuti.

2.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je višestruk kada je u pitanju sama uloga i značaj asistenta u nastavi. Predmet istraživanja će obuhvatiti:

- ulogu i značaj asistenata u odgojno-obrazovnom procesu u radu sa djecom s teškoćama u razvoju;
- educiranost asistenata prije samog ulaska u razred, njegovo obrazovanje;
- doprinos samog asistenta kako za dijete tako i za roditelje, nastavnike a i školu;
- promjene koje asistent donosi u radu sa roditeljima, nastavnikom, djetetom i njegovo napredovanje;
- susret asistenta sa djetetom i njegovim teškoćama (negativna iskustva, pozitivna iskustva);
- također ćemo ispitati asistente sta je to što bi više doprinjelo radu sa učenicima sa teškoćama u razvoju.

2.2.1. Osnovni kategorijalni pojmovi

Djeca s posebnim obrazovnim potrebama podrazumijevaju svu djecu koja u pozitivnom ili negativnom smjeru odstupaju od prosjeka. Tu se ubrajaju: učenici s iznadprosječnim sposobnostima, učenici s teškoćama u razvoju, učenici s teškoćama u učenju⁶.

U najširem smislu riječi, inkluzivno obrazovanje se odnosi na praksu uključivanja svih učenika - bez obzira na talenat, poteškoću, socio-ekonomski background, ili porijeklo – u redovne škole i razrede gdje je moguće odgovoriti na sve njihove individualne potrebe (Cerić, 2004) .

⁶ Prema: Uspostavljanje Kutaka za djecu. *Priručnik za rad s djecom u kriznim situacijama*; Inkluzivno obrazovanje; (2015); dostupno na <https://www.wvi.org/sites/default/files/Uspostavljanje%20Kutaka%20za%20djecu%20za%20web.pdf>

Prema Grenspanu, Wiederu (2003) asistent u nastavi osoba je koja provodi individualni rad s učenicima s teškoćama u razvoju, ostvarujući pritom dvostruku ulogu: pomaže učenicima u usvajanju odgojno-obrazovnih sadržaja te posreduje u uspostavljanju interakcije među učenika s teškoćama u razvoju i ostalim učenicima u razredu. Osobe koje se zapošljavaju kao asistenti u nastavi najčešće su studenti apsolventi pedagogije, psihologije, edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta i učiteljskog fakulteta te nezaposleni pedagozi, psiholozi i edukacijsko-rehabilitacijski stručnjaci.

2.3. Ciljevi istraživanja

2.3.1. Naučni ciljevi

Naučnim ciljevima će biti pružena nova saznanja i bolje razumjevanje o problemu i predmetu ovog istraživanja, kako bi se pružio uvid u ključnu ulogu aistenta u nastavi, kao i njegov doprinos. Uloga asistenta u nastavi je usmjerena na dobrobit svih učenika odnosno kako djece sa teškoćama u razvoju, tako i roditelja, učenika i škole. Naučnim putem izvršit ćemo deskripciju važnosti asistenta, njegov značaj i djelovanje u radu sa djecom sa teškoćama u odgojno obrazovnom sistemu. Naučnom deskripcijom prethodi opisivanje uloge, značaja i aktivnosti te trenutnog stanja potrebe za asistentom. Rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti svima onima koji se bave ovom problematikom, te će se ovime zadovoljiti najniži stepen naučnog saznanja. Naučnom klasifikacijom i tipologizacijom dobiveni podaci iz istraživanja će se sistematizirati i klasificirati kako bi dobili naučno valjano saznanje o predmetu kao cjelini. Te naučnom eksplikacijom imam cilj doći do saznanja da su asistenti u nastavi jedan od ključnih faktora za upješnu inkluziju djece sa teškoćama u razvoju.

2.3.2. Društveni ciljevi

Samim time da se asistenti u nastavi mjenjaju iz godine u godine, da nemaju zasebno radno mjesto, da je svakim danom potreban sve veći broj asistenata za rad sa djecom sa teškoćama u razvoju u Osnovnim školama na području Kantona Sarajevo, pokazuje dovoljan dokaz da govorimo o spornom pitanju. Društveni cilj usmjeren je prije svega na ukazivanje problematike kojom se bavimo te informisanje javnosti o ovom problemu kako bi se podigla svjest potrebe i same bitnosti uloge asistenta u nastavi. Što se tiče odnosa socijalnog rada i socijalne pedagogije, važno je uočiti razliku u određivanju predmeta socijalnog rada

(humanizacija uvjeta života širokih slojeva stanovništva) (Bouullet & Uzelac, 2007) i socijalne pedagogije (odgoj osoba sa poremećajima u ponašanju) što nam pokazuje da se glavni društveni cilj odnosi i na socijalne radnike i pedagoge.

2.4. Sistem hipoteza

2.4.1. Glavna hipoteza

Glavna hipoteza od koje se u ovom istraživanju polazi glasi:

S obzirom na sadašnju organizaciju nastave vezane za uslove u našim školama, asistenti nisu u mogućnosti da ispunjavaju svoju ulogu koja im je određena zbog neadekvatnih materijalnih uslova, neopremljenosti škola, te nedostatka didaktičkih sredstava.

2.4.2. Posebne hipoteze

- Zbog velikog kapaciteta škole, te nedostatka stručnog kadra asistent nije u mogućnosti da pruži svu pažnju djetetu sa teškoćama.
- Proceduralne prepreke, neadekvatna oprema i materijal u školama te neprilagođen program neke su od prepreka za kvalitetan uspjeh rada asistenta u nastavi.
- Asistenti uglavnom nisu dovoljno educirani da ispunjavaju u kompletnosti svoju zadaću
- Za uspješan rad asistenta u nastavi neophodno je pružanje podrške od strane škole, učitelja i roditelja.
- Asistenti se pretežno nisu susretali sa teškoćama koje dijete ima, te ranije nisu imali iskustva u radu sa djecom sa teškoćama.
- Asistenti imaju loš utjecaj na povećanje samostalnosti kod djece sa teškoćama.

2.5. Način istraživanja

U istraživanju je korištena kvalitativna metoda za prikupljanje podataka. Za potrebe realizacije ovog istraživanja korištene metode teorijske analize, ispitivanja te je kombinirana tehnika anketnog upitnika i intervjeta, koji su namjenski keirani za ovo istraživanje. Anketni upitnik će biti zatvorenog tipa koji će biti sastavljen od dvije cjeline. U prvoj cjelini anketnog upitnika su opšti podatci koji će se odnositi na sociodemografske karakteristike asistenta. Druga cjelina sadrži 15 tvrdnji kojima će se procjeniti uloga asistenta u nastavi.

2.5.1. Postupak

Prije početka istraživanja urađeno je mapiranje osnovnih škola na područiju Kantona Sarajevo. Nakon mapiranja pripremljen je instrumentarij koji je korišten u procesu istraživanja. Ispitanici su obuhvatili asistente, roditelje te nastavnike u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo. Korištena je online forma ankete. Nakon unosa podataka prikupljenih tokom ankteriranja, urađena je analiza uz pomoć MS (OE) Office Excel 2015- te programa. Analiza je obuhvaćala deskriptivnu statistiku – određivanje frekvencije i postotaka odgovora.

2.6. Uzorak i vremensko određenje istraživanja

Samim time kako smo već naglasili u istraživanju da je asistent u nastavi novija pojava u Kantonu Sarajevo, te se tako možemo osvrnuti unazad dvije godine od kada je uveden projekat zapošljavanja asistenta u nastavi kako bi se pokazala njegova uloga, značaj i doprinos do danas, a na tehnike anketnog upitnika ćemo se bazirati na period od septembra 2019., do decembra 2019 godine. Prostornim određenjem predmeta istraživanja će biti obuhvaćen Kanton Sarajevo, te ćemo se bazirati na osnovne škole u kojima su zaposleni asistenti u nastavi. U anketiranju će učestvovati 25 asistenata, 20 roditelja i 20 nastavnika, te će ponuditi odgovore po pitanja kreiranim za njihovu grupu. Ovim istraživanjem obuhvatili smo škole na području Kantona Sarajevo i to: OŠ „Hasan Kikić“, „Grbavica 1“, OŠ „Fatima Gunić“, „Silvije Strahimir Kranjčević“, Druga osnovna škola Hrasnica, „Pofalići“ , OŠ „Zajko Delić“ OŠ „Kovačići“, Deseta osnovna škola – Ilidža, OŠ „Osman Nuri Hadžić“, OŠ „Malta“, OŠ „Aleksa Šantić“ te Vladimir Nazor. Prema podacima Federalnog zavoda za

statistiku u školskoj 2016/2017. nastavu u 47 osnovnih škola na području 4 gradske općine pohađalo je 22.477 učenika dok je u 4 škole za djecu sa teškoćama bilo upisano 299 učenika.⁷

2.6.1. Uzorak

Istraživanje je provedeno na reprezentativnom uzorku aistenata, nastavnika i roditelja djece sa teškoćama u razvoju koji pohađaju osnovne škole u Kantonu Sarajevo.

1.Uzorak- asistenti u nastavi osnovnih škola

U okviru istraživanja učestvovalo je ukupno 25 asistenata, 6 je osoba muškog spola, 19 ženskog. Od ukupnog broja njih 21 ispitanik pripada mladoj dobi, od čega je 5 osoba muškog spola, 16 ženskog, a 4 osobe pripadnici srednje dobi, od čega je 1 osoba muškog spola a 3 su ženskog. Svi ispitanici imaju završenu višu školu ili fakultet, te su po zanimanju volonteri (njih ukupno 8 ,4 osobe muškog spola i 4 ženskog) ili zaposleni (njih 17, 2 osobe muškog spola i 15 ženskog).

Tabela 1. Sociodemografke karakteristike asistenata u osnovnim školama na području KS-a

Asistenti		Total	Muški spol	Ženski spol
Ukupno		25	6 (24%)	19 (76%)
Starosna dob	Mladi (18-31)	21 (84%)	5 (20%)	16 (64%)
	Srednja dob (31-65)	4 (16%)	1 (4%)	3 (12%)
Nivo obrazovanja	Završena osnovna škola			
	Završena srednja škola			
	Završena viša škola ili fak.	25	6 (24%)	19 (76%)
Zanimanje	Volonter/ica	8 (32%)	4 (16%)	4 (16%)
	Zaposlen/ica	17 (68%)	2 (8%)	15 (60%)
	Nezaposlen/ica			
	Penzioner/ica			

2. Uzorak – roditelji djece sa teškoćama

20 roditelja je učestvavalо u ovome istraživanju. Ukupno 8 mlađih osoba (ženski spol), te 12 osoba srednje životne dobi (2 muškarca i 10 žena). Njih 13 ima VSS (1 muškarac i 12 žena),

⁷ <https://bs.wikipedia.org/wiki/Sarajevo#Obrazovanje> (25.12.2019)

a 7 SSS (1 muškarac i 7 žena). Većinski dio je zaposlen tj. 2 muškarca i 15 žena su zaposleni, dok su 3 žene od ukupnog broja ispitanih roditelja nezaposlene.

Tabela 2. Sociodemografke karakteristike roditelja djece sa teškoćama

Roditelji	Total	Muški spol	Ženski spol
Ukupno	20	2 (10%)	18 (90%)
Starosna dob	Mladi (18-31)	8 (40%)	8 (40%)
	Srednja dob (31-65)	12 (60%)	2 (10%) 10 (50%)
Nivo obrazovanja	Završena osnovna škola		
	Završena srednja škola	7 (35%)	1 (5%) 6 (30%)
	Završena viša škola ili fak.	13 (65%)	1(5%) 12 (60%)
Zanimanje	Volonter/ica		
	Zaposlen/ica	17 (85%)	2 (10%) 15 (75%)
	Nezaposlen/ica	3 (25%)	3 (25%)
	Penzioner/ica		

3. Uzorak - nastavnici u nastavi osnovnih škola

U istraživanju je učestvovalo 20 nastavnika iz srednjih škola od čega 9 muškaraca i 11 žena. Srednjoj dobi je pripadalo 17 osoba a mladima tek 3. Broj osoba sa završenom višom školom je 15 (6 muškaraca i 9 žena), dok završenu srednju školu ima 5 osoba (3 muškarca i 2 žene).

Tabela 3. Sociodemografke karakteristike nastavnika u osnovnim školama na području KS-a

Nastavnici	Total	Muški spol	Ženski spol
Ukupno	20	9 (45%)	11 (55%)
Starosna dob	Mladi (18-31)	3 (15%)	1 (5%) 2 (10%)
	Srednja dob (31-65)	17 (85%)	8 (40%) 9 (45%)
Nivo obrazovanja	Završena osnovna škola		
	Završena srednja škola	5 (25%)	3 (15%) 2 (10%)
	Završena viša škola ili fak.	15 (75%)	6 (30%) 9 (45%)
Zanimanje	Volonter/ica		
	Zaposlen/ica	20	9 (45%) 11 (55%)
	Nezaposlen/ica		
	Penzioner/ica		

2.7. Instrumentarij

Za potrebe realizacije ovog istraživanja korištene su ankete, koje su namjenski kreirane za ovo istraživanje. Svaka od pobrojanih anketa napravljena je u skladu sa specifičnim ciljevima studije, kako bi se najvjernije prikazao stvarni položaj asistenata i naravno same djece sa teškoćama u osnovnim školama na području KS-a. Ankete su anonimnog karaktera te su svi ispitanici bili slobodni da iznesu svoj stav o cjelokupnom radu ne samo asistenata, nego i cjelokupnog sistema te samog uvođenja inkuluzivnog obrazovanja u redovne škole. Prvi dio svake ankete se odnosio na socio-demografske karakteristike ispitanika.

1. Anketa za asistente u nastavi u osnovim školama

Ova anketa je napisana sa formom 6 pitanja sa odgovorima ponuđenim na zoakruživanja, 1 pitanje koje se odgovara na principu skale u visini 1 do 5, te 5 pitanja otvorenog tipa, gdje se ispitanicima ostavlja prostor gdje mogu iskazati svoja mišljenja, stavove, te osobno iskustvo kao asistenta. Anketiranjem asistenata koji su zaposleni ili volontiranju u osnovnim školama na području KS-a željeli smo saznati informacije o sljedećem:

- najčešći razlozi nedostatka poboljšanja redovnog školskog obrazovanja za djecu sa teškoćama;
- razlozi (ne)dostupnosti asistenata u nastavi;
- iskustva asistenata tokom njihovog rada;
- neophodni koraci za olakšano školovanje djece sa teškoćama.

2. Anketa za roditelje djece sa teškoćama

Anketa za roditelje je sadržavala sličnu formu kao i anketa za asistente, samo sa više pitanja otvorene forme, čak njih 7. 3 tipa pitanja su bile zatvorene forme. Anketiranjem roditelja djece sa teškoćama željeli smo saznati informacije o sljedećem:

- najveći problemi u procesu uvođenja inkuluzivnog obrazovanja u škole;
- iskustvo roditelja sa asistentima u nastavi;
- napredak djeteta sa teškoćama prilikom počinjanja nastave;
- neophodni koraci za poboljšanje kvaliteta ovakvog tipa obrazovanja.

3. Anketa za nastavnike

Anketa za nastavnike je sadržavala 7 pitanja zatvorenog tipa sa mogučnošću zaokruživanja ponuđenih opcija, dok su 3 pitanja bila otvorenog tipa. Anketiranjem nastavnika u osnovnim školama na području KS-a u edukaciji djece sa teškoćama željeli smo saznati sljedeće:

- informisanost i znanje nastavnika o problemima u procesu uvođenja inkluzivnog obrazovanja;
- iskustvo nastavnika u radu sa djecom sa teškoćama;
- problemi u radu sa djecom sa teškoćama;
- neophodni koraci za poboljšanu edukaciju inkluzivnog tipa.

3. ULOGA ASISTENTA U NASTAVI I NJEGOVE DUŽNOSTI

Asistent u nastavi je osoba koju ne bi trebalo da gledamo samo kao nekoga kome je uloga i dužnost da sjedi pored djeteta sa određenim teškoćama i pomaže u usvajajuju individualiziranog-nastavnog sadržaja, plana i programa. Zajedno s učiteljem, asistent u nastavi u razredu stvara ozračje u kojemu djeca uče i razvijaju se do svog punog potencijala (Lapat, 2011). Iako asistenti u nastavi nemaju mogućnosti odlučivati što i kako će se učiti, oni zajedno s učiteljem djeluju kao „most“ između učenika i kurikuluma, odnosno oni brinu o tome da djeca nauče sve što je previđeno planom i programom (Bentham S., 2006). Asistent, iako to mnogi ne vide i ne primjećuju obavlja mnogo više poslova i dužnosti nego što mu je to ustvari određeno. Ponekad asistent u toku obavljanja svojih dužnosti ili volontiranja, osim što mu je određena uloga da pomaže djetetu sa teškoćama u lakšem usvajajuju nastavnog-individualnog plana i programa, a koji bi prethodno trebao biti formulisan i donesen od strane škole, obavlja poslove koje bi po pravilu trebao da radi učitelj, nastavnik ili pedagog. U mnogim slučajevima se dešava da asistent sam sastavlja i pravi individualni plan i program prilagođen djetetovim sposobnostima i mogućnostima. Također ono što se često dešava u praksi je da asistent osim što pomaže djetetu sa teškoćama, pomaže i ostatku razrednog odjeljenja, pomaže učitelju ili nastavniku u predavanju pojedinih nastavnih sadržaja. Ovo ponekada može biti i korisna situacija. Prvenstveno zbog toga što se dijete s teškoćama neće osjećati da je drugačije ili da se izdvaja, a isto tako i ostali neće praviti razliku između sebe i djeteta s teškoćama. Također njegove dužnosti su da dijete odvede u toalet, po potrebi oblaći, a u vrijeme odmora je obavezan da uvijek bude tu uz dijete, a zavisno od bolesti ako dijete nije u mogućnosti samo da jede i da ga nahrani. Ono što se također često dešava u praksi jeste

da asistent ima lošu komunikaciju ili ipak nikako sa roditeljima djeteta što dovodi u tešku i nemoćnu situaciju asistenta. Samim time nije u mogućnosti da spozna sve djetetove navike, prvenstveno postoje neke osobine djeteta koje bi asistent trebao da poznaje, ili neke negativne osobine npr: postoji nešto čega se dijete boji a asistent to ne zna, i već može nastati negativna i neugodna situacija.⁸ To se često dešava zbog toga što roditelji očekuju previše od asistenta, jer ne mogu da prihvate i da se pomire sa time da njihovo dijete nije u mogućnosti da pohađa nastavu po redovnom nastavnom planu i programu. Vrlo često se također dešava da roditelji na silu tjeraju svoje dijete da radi isti nastavni sadržaj koji je prilagođen redovnom planu i programu, pri čemu sam lično prisustvovala. Djevojčica je bila drugi razred osnovne škole, imala je poteškoće sa disklesijom⁹, diskgrafijom. Ipak majka iako je škola obezbjedila asistenta je nastavila da dolazi u školu i pokušavala na silu da natjera svoje dijete da radi iste zadatke koje su radili ostali u razredu. Međutim to se uvijek završilo tako da djevojčica dobije napad agresivnosti, i počne bacati stvari po podu i udarati druge djevojčice u razredu a sve to zbog nemogućnosti savladavanja istog gradiva i majčinog pritiska zbog neprihvaćanja da je djevojčici potreban IPP¹⁰. Tu se ogleda veoma važna uloga asistenta u nastavi. Postavlja se pitanje: kako će se asistent u takvoj situaciji suprostaviti roditeljima djeteta i reći joj da njihovo dijete nije u mogućnosti da savlada isto gradivo koja pohađaju ostali u razredu? Veoma težak zadatak za njega, jer je to reći nekome od roditelja slično tome da se nekome „sruši svijet“. Majka djevojčice i dalje ne želi da prihvati situaciju koja dakako da nije nimalo jednostavna ni lahka ni za kojeg roditelja. Recimo da smo naveli samo jedan primjer, a ako se zapitamo da postoji još ovakvih primjera, shvatamo kako asistent dobija težak zadatak. Sama njegova uloga kao takva je prije svega humana, pomažuća, korisna, dobronamjerna kako za njega tako za školu, za roditelja, nastavnika i roditelja. Navedeno se dovodi u veoma usku vezu sa socijalnim radom. U više situacija smo se mogli uvjeriti da vidimo još jedan veliki nedostatak a to je nedostatak socijalnih radnika u školama na području Kantona Sarajevo. Svi smo svjesni toga da na našem području jedan socijalni radnik pokriva tri škole, što je jako žalosno i neefikasno.

⁸ Situacija koja se desila jednom od asistenata jeste da dijete sa kojim je počeo da radi, se bojalo cvijeća. Međutim on to nije znao, i prolazili su hodnikom kroz školu gdje je bilo veliko cvjeće. Dijete je počelo da vrišti plače i da bježi. Neugodna situacija zbog loše komunikacije sa roditeljima je nešto najteže što se može desiti. Rekao je jedan od asistenata.

⁹ Disleksija je pojam kojim se opisuje poremećaj čitanja.

¹⁰ Individualni plan i program je pisani, radni dokument. U njemu se opisuju potencijali i područja potreba nekog učenika, prilagođeni sadržaji, usluge koje je potrebno pružiti djetetu, ali i način na koji će se one ostvariti. IPP je baziran na detaljnoj procjeni učenikovih potencijala, interesa i potreba. U njemu se govori i o progresu djeteta. Kreiranje, provedba i praćenje provedbe IPP-a se provodi timski. Osnovni razlog za izradu individualnih planova i programa leži u potrebi da se poštuju individualne razlike među djecom, ali i u činjenici da mnoge vještine, ideje, sadržaji nastavnog programa nisu u skladu sa sposobnostima učenika.

Asistenti se uglavnom zapošljavaju preko Udruženja „Dajte nam šansu“¹¹ u saradnji sa Ministarstvom za obrazovanje, nauku i mlade KS. Oni se angažiraju na volonterskoj osnovi i treba da posjeduju odgovarajući profil. Asistenti se pretežno odlučuju na ovaj korak u cilju obavljanja pripravničkog staža zbog sticanja prava na polaganje stručnog ispita. Zapošljavanje je moguće i preko Biroa za zapošljavanje. Razlika je u tome što su asistenti koje se zaposle preko Udruženja „Dajte nam šansu“ volonteri i nisu plaćeni za svoj posao, a oni koji se ipak zaposle preko Biroa za zapošljavanja ostvaruju pravo na jako malu naknadu, što nam također pokazuje kako grubu sliku iz čega možemo predvidjeti da će se vjerovatno praviti razlike između asistenata koji su plaćeni za svoj posao, ili onih koji to ipak nisu. Loša finansijska potpora nas također usko veže i sa još više lošim uslovima i neadaptiranim školama. Nedostatak općih i specifičnih pomagala, nedostatak didaktičkih sredstava, utiče na sam rad asistenta u nastavi, a samim tim i na dijete sa teškoćama, koje, iako ne zna o čemu se zapravo radi, snosi posljedice.

3.1. Dužnosti asistenta tokom pružanja podrške za inkluzivni odgoj i obrazovanje

Asistenti mogu biti osobe koje imaju ili završavaju fakultete društvenih nauka, zdravstvenih nauka, likovne akademije, muzičke akademije ili filozofskog fakulteta. Zadatke koje trebaju proći prije pružanja podrške jesu:

- edukacija asistenta, praktični rad i direktni rad sa djecom i osobama sa teškoćama u razvoju, prisustvovanje trodnevnoj edukaciji koju organizuje Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade o čemu ćemo detaljnije govoriti u nastavku rada;
- oni moraju biti upoznati sa teškoćom koju dijete ima, od koje bolesti boluje, i svih ostalih važnih informacija poput toga: koje su navike djeteta, čega se boji, šta voli;
- prvenstveno da dođe do spoznaje ono što će njemu samom najviše doprinjeti boljem i efikasnijem radu sa djetetom;
- asistent je dužan raspitati se o ponuđenim dodatnim treninzima kod članova Mobilnog stručnog tima¹² ukoliko se ne osjeća kompetentan za individualni ili grupni rad sa učenicima sa teškoćama u razvoju (Halliwell, 2003).

¹¹Udruženje „Dajte Nam šansu“ je neprofitna, nevladina organizacija koju su osnovali roditelji djece sa teškoćama u razvoju, iz potrebe da udruženi djeluju na bolji kvalitet života ugrožene djece i njihovih porodica.

¹² Mobilni stručni tim je mobilna multidisciplinarna služba pomoći školama u radu s učenicima s teškoćama u razvoju, čiji program rada odobrava Ministarstvo.

Prije provođenja edukacije i izbora asistenta, potrebno je ostvariti nekoliko uvjeta: potrebno je imati odobrenje škole za rad asistenata, a roditelji djeteta moraju iskazati želju ili voljnost da njihovo dijete ima asistenta.

Škola treba imenovati koordinatora za asistente, te treba osigurati članove Mobilnog stručnog tima za kontinuiranu podršku učiteljima i asistentu. Isto tako, potrebno je osigurati i redovnu superviziju članova Mobilnog stručnog tima, kao i samih asistenata (Strnišćak M., 2016) Nakon toga slijedi uvođenje asistenata u nastavu u razred i školu, jer se na taj način učenicima s teškoćama u razvoju omogućava da se što bolje prilagode izazovima školovanja. Također im se pomaže i da što prije „osiguraju“ svoje mjesto među vršnjacima koji nemaju zdravstvenih poteškoća. Time omogućujemo da djeca sa teškoćam odrastaju u prirodnoj okolini, a okolinu potičemo na prihvaćanje različitosti i razvoj tolerancije. Ostale učenike u razredu učimo da je u redu biti drugačiji, te im pokazujemo da nije teško tražiti i primati pomoć od drugih. Na taj način, razvijamo kompletne ličnosti, a kod učenika s teškoćama u razvoju jačamo osobnost i pokazujemo da i oni mogu većinu toga što i njihovi vršnjaci, to jest, mogu onoliko koliko im njihova poteškoća dopušta (Fajdetić, 2012).

Dužnosti asistenta su da pomognu učeniku u razumijevanju nastavnog sadržaja i prilagođavanje tih informacija njihovom načinu učenja. Isto tako, asistent treba doći 10 minuta prije učenika u školu, gdje učenika dočekuje vani te ga prihvaca od roditelja ili organiziranog prijevoza. Ukoliko je učenik s težim tjelesnim oštećenjima, pa mu je kretanje ograničeno, asistent je dužan učeniku olakšati i omogućiti kretanje. Isto tako, on priprema učenika za ulazak u učionicu, što znači da mu pomaže u skidanju jakne, a ako je potrebno pomaže mu i pri odlasku na toalet. U učionici smješta učenika na mjesto, priprema knjige, zapisuje potrebne nastavne sadržaje, prepisuje s ploče. Ukoliko je učenik sposoban to sve obavljati sam, dužnosti asistenta su smanjene, odnosno, njegova glavna zadaća postaje da potiče i usmjerava učenika, te mu pomaže pri izvedbi praktičnih radova. Osim toga, ukoliko učenik ima problema s koncentracijom i ponašanjem na času, asistent također pazi i na to da učenik svojim ponašanjem ne ometa nastavu. Za vrijeme odmora pomaže, ukoliko učenik ne može sam, da se premjesti u drugu učionicu, te mu donosi užinu. Ako je potrebno, prati učenika na izvan učioničku ili terensku nastavu (Lapat, 2011)

3.2. Edukacija asistenta u nastavi

Usmjerenja edukacija je preduvjet i osnova svakog (profesionalnog) rada. To se odnosi i na rad u inkluzivnim odjeljenjima, u ulozi asistenta u nastavi. Asistent bi trebao da bude dovoljno educiran o svim teškoćama i specifičnostima djeteta sa kojima bi se mogao susresti,

ako do sada nije imao priliku. Trebao bi da zna prije nego što uđe u inkluzivno odjeljenje o kojoj poteškoći je riječ (Mustać, 1996).

Udruženje „Život sa Down syndromom“¹³ je dao kriterije za uključivanje asistenta u nastavi od kojih su to:

- jedno odjeljenje jedan asistent/ica;
- odjeljenje je inkluzivno;
- na osnovu potreba svih učenika unutar odjeljenja;
- na osnovu broja djece sa teškoćama;
- na osnovu specifičnosti potreba djece sa teškoćama;
- na osnovu potreba nastavnika.

Nadalje, ovo udruženje navodi obavezne teme koje treba uključiti u edukaciju asistenta u nastavi:

- principi inkluzije i pravni okvir;
- učenje o različitostima;
- specifičnosti razvoja djece sa teškoćama u razvoju u funkciji odgojno-obrazovnog rada;
- izrada funkcionalno dinamičkog profila djeteta;
- izrada i realizacija programa prilagođenog potrebama djeteta;
- upravljanje inkluzivnim odjeljenjem;
- partnerstvo obitelji i škole.

Prije nego što asistent pristupi inkluzivnom odjeljenju potrebno je da prođe trodnevnu edukaciju koju organizuje Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade. Osim trodnevne edukacije asistenti imaju zadatku da provedu praksu u trajanju od 80h praktičnog rada u prostorijama Servis centra udruženje „Dajte nam šansu“. U Servis centru asistenti će kroz teorijski i direktni rad sa djecom i osobama sa teškoćama u razvoju stići iskustvo i vidjeti se u ulozi asistenta u nastavi. Pri završetku i nakon svih ispunjenih uslova asistent dobija potvrdu o obavljenom praktičnom radu u Servis centru, volontersku knjižicu u kojoj se upisuje proveden broj sati na nastavi koji se tretiraju kao radno iskustvo, certifikat o završenoj edukaciji i potvrdu o završenom pripravničkom stažu. Raspored u obrazovne institucije vrši

¹³Udruženje „Život sa Down syndromom“ u Bosni i Hercegovini postoji od 2006. godine sa ciljevima koji promovišu opšte društveno uključivanje djece sa Down sindromom, s fokusom na inkluzivno obrazovanje temeljeno na programima rane intervencije. Jedan od glavnih zadataka Udruženja jesu sistemska rješenja potreba djece s Down sindromom.

Ministarstvo obrazovanja. Kako smo već naveli da je uvođenje asistenta u nastavi novija pojava u KS svake godine se održava edukacija namjenjena za stručno usavršavanje nastavnika i ostalih zaposlenih u osnovnim i srednjim školama. Poseban naglasak je na predrasudama i stavovima, sa posebnim osvrtom na način formiranja negativnih stavova i njihovom štetnom djelovanju na samu ličnost ali i na okruženje u kojem osoba živi i radi. Polaznici edukacije iskazuju potrebu za kontinuiranom edukacijom i stručnom podrškom tokom perioda angažmana asistenata u nastavi u osnovnim školama na području KS. Edukacije su realizovane u cilju podizanja kompetencija svih uposlenih u odgojno-obrazovnim ustanovama. U okviru teorijske edukacije, asistente podučavaju o posebnostima rada sa učenicima sa teškoćama, grupne supervizije i literature za asistente u nastavi. U sklopu modela podrške edukacijskom uključivanju učenika sa teškoćama u razvoju u redovni sistem odgoja i obrazovanja, moraju biti zadovoljeni sljedeći uvjeti kako bi se asistent mogao uključiti u direktni rad u razredu: potreba škole za rad asistenta, spremnost roditelja učenika sa teškoćama u razvoju za podršku učeniku, osigurani članovi Mobilnog stručnog tima za kontinuiranu podršku učiteljima i asistentu te redovna supervizija asistenata.

Dakle iz navedenih podjela i zadaća, asistentima je potrebno da imaju znanje iz oblasti inkvizije, različitosti svakog djeteta, znanje o specifičnostima i teškoćama pojedinog djeteta. Trodnevna edukacija nije dovoljna da asistenti prikupe znanje o svim potrebnim aspektima. Pretežno asistenti koji nemaju dovoljno predznanja iz ovih oblasti se najviše suočavaju sa teškoćama u radu gdje pretežno traže pomoć stručnjaka. Također pojedini asistenti su prisiljeni da sami razvijaju svoje znanje, i pristupaju nekim izvorima gdje mogu da se upotpunjaju.

3.2.1. Vodič za asistente u radu sa djecom sa teškoćama

Asistenti tokom edukativnog programa dobijaju upute koja je njihova direktna uloga, koje ponašanje je u skladu sa inkvizijom, kako će reagovati u neželjenim situacijama, te dobijaju upute kako i na koji način postupati sa određenom poteškoćom kod djeteta. Kada su asistenti prošli svu navedenu proceduru i prošli selekciju kandidata za zvanje asistent u nastavi, i dobili sve određene upute i informacije pristupaju radu sa djetetom sa teškoćama u inkvizivnom odjeljenju. Udruženje „Život sa Down syndromom“ su ponudili dokument „Podrška inkvizivnom obrazovanju“ u kojem im je cilj biti vodilja svim osobama koje su uključene u odgojno-obrazovni proces. U svom dokumentu navode razloge za uključivanje asistenta u nastavi, a to su:

- učiniti provedbu inkluzivnog obrazovanja kvalitetnijom i realnijom u našem obrazovnom sistemu;
- doprinijeti ostvarivanju prava djece na kvalitetno obrazovanje;
- omogućiti podršku i pomoć u radu djeci sa teškoćama;
- stvoriti podsticajno i podržavajuće okruženje u školi za svu djecu;
- omogućiti podršku i pomoć nastavnicima koji rade u inkluzivnim odjeljenjima;
- omogućiti podršku i pomoć nastavnicima koji rade u inkluzivnim odjeljenjima pri organizaciji i realizaciji vannastavnih aktivnosti;
- pomoć i podrška u realizaciji IPP-a;
- zakon i pedagoški standardi predviđaju njihovo uključivanje;
- podići kvalitet nastave u prekobrojnim odjeljenjima;
- kvalitetnija primjena individualizacije u radu.

Osim što ima specifičnu odgovornost pružati podršku učeniku s posebnim obrazovnim potrebama, važno je istaknuti kako asistent u nastavi dolazi u bliski kontakt i s ostalim učenicima u razrednom odjeljenju te se često nalazi u situaciji da, osim što pomaže konkretnom učeniku u individualnom radu, pomaže i cijeloj skupini učenika kada se radi u grupama. Tako postaje jasno da se podrška asistenta u nastavi, u praktičnom radu indirektno proširuje na velik broj učenika, najčešće na sve učenike u određenom razrednom odjeljenju.

Asistent u nastavi radi uz učitelja i to, kada se radi o razrednoj nastavi, on blisko surađuje s jednim učiteljem, a kada je riječ o predmetnoj nastavi, tu asistent ostvaruje blisku suradnju s više učitelja istovremeno. On je tako direktno uključen u kreiranje nastavnog plana i programa za učenika s posebnim obrazovnim potrebama, odgovoran je za implementaciju tog programa te za njegovu prilagodbu (Halliwell, 2003). Asistent je osoba koja treba da podstiče djetetu samostalnost, i socijalizacijske aktivnosti u razredu. Asistent u nastavi pomaže učeniku sa teškoćama u razvoju tako što potiče njegovo sudjelovanje u socijalnim i odgojno-obrazovnim procesima u školi, nastoji omogućiti učeniku da postane neovisan u učenju u što većoj mjeri te pomaže postići standarde dostignuća učenika sa teškoćama u razvoju (Halliwell, 2003).

„Udruženje život sa down syndromom“ također ističe bitne oblasti rada asistenta u nastavi od kojih su neke:

- podrška u pripremi realizacije i organizacije nastavnog procesa- asistent/asistentica pruža podršku u pripremi realizacije nastavnog procesa nastavniku, omogućavajući razvoj potencijala, sposobnosti i vještina svakog djeteta;

- podrška djetetu u snalaženju u školskom okruženju - asistent/asistentica olakšava snalaženje djeteta u školskom okruženju, te promovira razvoj stimulativnog okruženja za odgoj i obrazovanje i primjenu demokratskih principa u kojima se svako dijete osjeća prihvaćeno, sigurno i kompetentno;
- individualizacija - asistent/asistentica koristi znanja o karakteristikama i razvoju djece kako bi se svako dijete razvijalo u skladu sa sopstvenim potrebama, mogućnostima i interesovanjima, uz uvažavanje različitosti i ličnosti svakog djeteta;
- partnerstvo sa porodicom - asistent/asistentica uspostavlja suradnički odnos sa roditeljima/starateljima uz uvažavanje uloge roditelja u odgoju i obrazovanju djeteta;
- saradnja sa stručnjacima i zajednicom - asistent/asistentica se stručno savjetuje sa stručnjacima koji rade edukacijsko - rehabilitacijske programe, te pružaju psihološko-pedagošku podršku;
- praćenje i dokumentovanje - asistent/asistentica koristi različite metode za praćenje i dokumentovanje procesa napredovanja djeteta;
- stručno usavršavanje - asistent/asistentica je kompetentan/na za pružanje podrške nastavniku u realizaciji nastavnog procesa, te kontinuirano unapređuje svoje stručne kompetencije.

Osnovna zadaća asistenta u nastavi je svakodnevna podrška učeniku u razredu direktnim radom, kojim pomaže učeniku s posebnim obrazovnim potrebama u uključivanju u razredni kolektiv, savladavanju socijalno-psiholoških prepreka i nastavnih sadržaja. Učitelju pomaže u kreiranju nastavnih ciljeva, zajednički razrađuju individualne i prilagođene nastavne programe, te surađuju u realizaciji planiranog. Asistent u nastavi uključuje se i u rad škole te surađuje sa ostalim učiteljima unutar kolektiva, a sve u svrhu poboljšanja uvjeta školovanja učenika sa teškoćama u razvoju. Shodno tome osoba koja je kandidat za asistenta u nastavi treba biti fleksibilna, strpljiva, tolerantna i samoinicijativna (Halliwell, 2003).

3.2.2. Dnevnik rada asistenta u nastavi

Asistent koji obavlja svoje dužnosti u školskim klupama je obavezan da vodi svoj dnevnik rada u kojem zabilježavaju svakodnevne aktivnosti djeteta, promjene koje primjete te napredak djeteta. Zapisuju svoja zapažanja odnosno komunikaciju:

- govorno-jezičke sposobnosti (kontakt sa drugim osobama, verbalna i neverbalna komunikacija),
- odnos prema radu i igri (pažnja, radne navike, saradnja sa drugima, grupni rad, samostalnost u radu, sudjelovanje u aktivnostima),
- emocionalni razvoj djeteta (uzbuđenost, strah, nemir, potištenost, radost).

Stoga će u ovom dijelu navesti aktivnosti asistenta koje svakodnevno obavlja i zavodi u dnevniku rada¹⁴ (tabela 4,5,6,7) :

- navesti tačno ime i prezime učenika te pomoćnika;
- datum i ukupno sati rada ;
- navesti nastavne predmete;
- ukratko opisati aktivnosti tokom sedmičnog rada.

**EVIDENCIJA UKUPNOG BROJA SATI
NEPOSREDNOG RADA ASISTENTA U NASTAVI
ZA MJESEC _____ ŠK. GOD.**

Tabela 4. Dnevnik rada- nastavnik predmeta asistenata u osnovnim školama

DATUM	NASTAVNI PREDMET ILI AKTIVNOST	BROJ SATI

¹⁴ Aktivnosti asistenta prema dnevniku rada udruženja „Dajte nam šansu“.

Tabela 5. Dnevnik rada – opis aktivnosti rada asistenata u osnovnim školama

PETAK	ČETVRTAK	SRIJEDA	UTORAK	PONEDJELJAK	OPIS AKTIVNOSTI	SARADNJA Učitelji/nastavnici	NAPOMENA
					NASTAVNI PREDMET		

Tabela 6. Dnevnik rada - podaci o učenicima

Ime i prezime učenika	Razred	Planirane aktivnosti

Tabela 7. Dnevnik rada- sedmični raspored sati
SEDMIČNI RASPORED SATI

	PO N	UT O	SRI	ČET	PET
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					
6.					
UKUPNO SATI					
UKUPAN BROJ SATI U NEPOSREDNOJ NASTAVI					
POMOĆ DJETETU U PRIPREMI ZA NASTAVU					
UKUPAN BROJ SATI U SEDMICI					

3.3. Asistent kao podrška djetetu sa teškoćama u razvoju

Uključivanje djece sa teškoćama u razvoju u odgojno-obrazovni sistem nazivamo obrazovnom integracijom. U savremenom kontekstu razumijevanja pojma integracije, javlja se pojam obrazovne inkluzije koji proširuje i produbljuje model obrazovne integracije u teorijskim promišljanjima i praktičnim rješenjima. Ako promatramo analizu etimološkog shvaćanja navedenih dvaju pojmove, integracija bi označavala „pridodavanje“ učenika odgojno-obrazovnom sistemu dok bi inkluzija implicirala apriornu uključenost, obuhvaćenost u obrazovni sistem (Cerić, 2004). Nema sumnje da asistent predstavlja dodatnu veliku podršku djetetu sa teškoćama u redovnom odgoju i obrazovanju. Naime on čini veliku i nemjerljivu podršku, sa bilo čime. Iako je njihova naknada veoma mala i rigorozna za naš standard, asistent koji izmami osmjeh na lice jednom djetetu je već ostvario veliki uspjeh. Asistentova uloga i jeste da dijete osjeti da je on tu pored njega kao njegova podrška, da mu pomogne kada mu je teško, da mu olakša gradivo, da mu pojednostavi gradivo, kao i pored toga tu je pored njega kao njegov veliki prijatelj. Što se tiče pojednostavljenja gradiva asistent je dužan, da se dijete ne bi osjećalo drugačije zbog IPP-a, da mu pomogne da isto gradivo koje uče ostali učenici pojednostavi sa manje rečenica i više slika. Ukoliko asistent pruži odgovarajuću podršku djetetu sa posebnim obrazovnim potrebama, dakako da će on biti uspješniji i jači, nasuprot kada je nije nikako imao. Ovaj vid podrške ne bi trebao da počinje samo od osnovne škole, da bi se ostvarila što kvalitetnija inkluzija treba uvesti program

podrške još od vrtića, osnovno-školskog obrazovanja pa i kroz srednju a i čak do njegovog zaposlenja. Primjerena podrška odnosi se na:

- programsku podršku (prilagođeni ili posebni program),
- didaktičko-metodičku potporu (sredstva, metode i oblici rada),
- i profesionalnu potporu (stručnjaci odgovarajućih profila i asistenti u nastavi ili stručni komunikacijski posrednici)¹⁵.

Autorice Ivančić Đ., Milić I., Vlahović K., Džanović A., u svojoj brošuri o radu asistenta u nastavi „Pomoćnici kao potpora inkluzivnom obrazovanju“ navode plan podrške koji treba da obuhvati sve strane nastavnog procesa a to su: materijalno tehničku, metodičku, spoznajnu i emocionalno-psihološku stranu. Također navode postupke podrške u odnosu na motivaciju za učenje od kojih ćemo istaknuti:

- sprovoditi aktivnosti na način da vode do uspjeha;
- dogovarati kako doći do željenih rezultata stvaranjem plana i rasporeda u aktivnostima;
- smanjiti ometajuće faktore tokom učenja, osigurati neometano učenje i rad;
- nagrađivati za dobar rad i uložen napor;
- davati jasne i jednostavne upute, pokazivati konkretnim primjerom te verbalno pratiti rad;
- dozirano poticati učenikovu samostalnost u radu, omogućiti mu duže vrijeme za rad, vježbanje i ponavljanje bitnih dijelova sadržaja uz češću provjeru njihovog razumijevanja;
- poželjno je razraditi motivacijski plan (razrađeni sistem poticajnih postupaka i aktivnosti s ciljem jačanja interesa, volje i želje učenika za provođenje planiranog rada).

¹⁵Projekt, Pomoćnici kao potpora inkluzivnom obrazovanju, Brošura o radu pomoćnika u nastavi, 22 str.

Slika 1. Aktivnosti pomoćnika u nastavi; Brošura o radu pomoćnika u nastavi, pomoćnici kao potpora inkluzivnom obrazovanju

Osim postupaka podrške u odnosu na motivaciju za učenje istaknuti ćemo i postupke podrške u odnosu na sadržaj učenja, a to su:

- usmjeravati na bitno u prezentiranom sadržaju (gledanja, slušanja, čitanja);
- upućivati na izdvajanje ključnih činjenica, ponavljati ono što je bitno, označiti dijelove koje treba zapamtiti;
- dodatno pojašnjavati nove, posebno apstraktne pojmove uz pomoć slike;
- upućivati na pravilnu upotrebu novih pojmovova;
- putem pitanja ponoviti glavne dijelove sadržaja, pomagati u prepričavanju;
- usmjeravati na povezivanje ključnih sadržajnih sastavnica starog i novog gradiva;
- upućivati na izvođenje zaključaka, podsjećati na primjere iz života;
- pomoći u planiranju sadržaja za učenje;
- poticati na prisjećanje ili čitanje pravila i definicija (Ivančić Đ., 2014)

Asistent mora biti dovoljno fokusiran i spreman kako bi djetetu pažnu usmjerio na gradivo. Dešava se da je veoma teško djetetu obratiti pozornost na nastavno gradivo ili da ga čak to ne zanima. To često biva zbog toga kada dijete uvidi da nešto ne može da savlada ili nauči. Tada je asistentu često neophodna podrška od strane škole, učitelja i roditelja. Pored toga što je asistent u promicanju i jačanju inkluzije podrška djetetu s posebnim obrazovnim potrebama, on predstavlja i ogromnu podršku učitelju, prvenstveno zbog toga što učitelji nisu dovoljno educirani i sposobljeni za rad sa djetetom sa posebnim obrazovnim potrebama. Osim toga što učitelji nisu dovoljno educirani, dešava se da u jednom razredu ima previše učenika u kojem učitelj svakako ne bi mogao da stigne posvetiti dovoljno pažnje i pozornosti. Također se dešava da u jednom razredu imaju dva djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama.

(Gardner, 2005), zaključuje da učiteljeva vjerovanja, norme ili njegov vrijednosni sistem utiču na ustanovljenje njegove uloge u razredu, na njegov odnos prema djeci i na postupke koje on primjenjuje da bi ostvario primjerene oblike odgojno-obrazovne podrške u inkluzivnom procesu. Isti autor tvrdi da se u obrazovanju može istinski doprijeti do svakog djeteta ako se kod njih aktiviraju višestruke inteligencije. Zajedničkim snagama i trudom i uz pomoć odgovarajućih stručnjaka možemo ojačati inkluziju i povećati upis i uključenost djece sa posebnim obrazovnim potrebama u redovne škole. Osigurati im adekvatan prilaz školi, omogućiti adekvatnu opremu i materijal, osnovna didaktička sredstva, adekvatnu materijalnu opremu. Da bi se dijete lakše uključilo u redovni sistem obrazovanja neophodno je prilagoditi ga nekom „projektu“, te je njegova potpuna integracija ovisna o njegovoj sposobnosti da na „projektni“ način i sa „projektnim“ dostignućima participira u društvenim procesima i institucijama. S druge strane, inkluzivno obrazovanje zahtjeva i promjenu sredine, promjenu stava učesnika u odgojno-obrazovnom procesu u pogledu zadovoljavanja posebnih odgojno-obrazovnih potreba djece, odnosno oblikovanje takavog odgojno-obrazovnog sistema u okviru koga se otklanjaju prepreke koje onemogućavaju optimalni razvoj potencijala sve djece, pa i onih sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama. Inkluzija naglašava mijenjanje škole i šire društvene sredine uzimanjem u obzir kako djetetovih individualnih potreba, tako i partnerstva sa roditeljima i drugim faktorima iz šireg društvenog okruženja, kao i aktivne uloge nastavnika u razvijanju inkluzivnog procesa (Cerić, 2004).

3.4. Pristupi učenicima sa teškoćama u razvoju

Asistenti su uglavnom osobe koje se pretežno nisu susretale sa poteškoćom koju dijete ima, ili uglavnom nisu nikako imali iskustva sa djecom sa teškoćama. Pristup učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama je jako zahtjevan, te je potrebno više znanja o njegovoj poteškoći, njegovom razvoju i navikama. S druge strane obrazovanje i odgoj je bitna prekretnica u životu za svako dijete. Roditelji bi uglavnom trebali da od rođenja svog djeteta već počinju da rade na njegovom širenju znanja, vidika, njegovom razvijanju, da provode što više vremena sa njim, da kroz igru i razne društvene korisne aktivnosti potiču njegovo razmišljanje, da budu odgovorni roditelji prije svega i da prihvate dijete onako kakvo jeste (Kavkler, 2005).

(Mujkanović, 2013) u svome radu navodi dva pristupa djeci sa teškoćama u razvoju, tradicionalni i savremeni. Tradicionalni pristup sa djecom s teškoćama u razvoju ili specijalno školstvo predstavlja jednu od najmlađih grana školstva. Specijalni odgoj i obrazovanje djece sa teškoćama u razvoju je integralni dio odgoja i obrazovanja i podrazumjeva edukaciju osoba

kojima je potreban korekcion i rad. Ustanove specijalnog odgoja i obrazovanja u pravilu imaju objekte namjenski građene, s dvorištem, igralištem i zelenim površinama, koje bi djeci sa teškoćama u razvoju koristile za radno korekcione aktivnosti. Objekti su opremljeni savremenim nastavnim sredstvima i neophodnim didaktičkim materijalom. Djeci sa težim razvojnim teškoćama je sigurno bolje da borave tamo gdje imaju adekvatne uslove i uvjete za bolji rast i razvoj, jer u nekim školama na području KS i danas nije osiguran adekvatan prilaz, te dakako da nemaju lift, ili toalet za osobe s teškoćama. U SAD-u postoji mogućnost školovanja kod kuće, gdje je dijete s teškoćama upisano u školu, ali nastavno gradivo uči kod kuće. Može ići na izlete i u kina sa svojim vršnjacima. Ovakav način obrazovanja je dobar zbog toga što se sva pažnja usmjerava samo na njega i svako daje svoj maksimum, međutim nedostaju socijalizacijske aktivnosti koja je itekako važan ključ uspješne inkluzije. Međutim savremeni pristup se ogleda u potrebi omogućavanja uslova svakom pojedincu da se razvija i izgrađuje (odgaja i obrazuje) u skladu sa svojim sposobnostima i mogućnostima. Pod time se misli na permanentno razvijanje škole, mjenjanje organizacije i karaktera rada u skladu s promjenama i potrebama pojedinca uvjetovanih tim promjenama (Mujkanović, 2013). Da bi inkluzija bila uspješnija neophodno je da stvorimo uslove za inkluziju. Inkluzija znači prihvatanje, što znači da svi trebamo prihvati dijete s teškoćama i obezbjediti mu normalne uslove za njegov rad, a itekako koje su u skladu sa njegovim mogućnostima i sposobnostima. Normalno je da različitosti postoje, i o njima ne treba šutiti. Također uvođenje asistenta u nastavu može biti „mač sa dvije oštice“. Sa jedne strane dakako da asistent ima mnogo pozitivnih učinaka, te pomaže ne samo djetetu nego i nastavnom osoblju, školi, roditeljima. On također potiče socijalizaciju djeteta sa ostalim vršnjacima i uči ih da sve prihvatomo jednak, potiče njegovu samostalnost. Međutim dijete se navikne na asistenta i to ponekada može biti otežavajuće. Može se desiti da će se uvijek oslanjati na njega i tražiti pomoć. Najtužnije što se može desiti i za asistenta i za nastavnika jeste da dijete s teškoćama nema podršku ni poticaj od svojih roditelja, kao što je npr. jedan slučaj asistenta. Ako učiteljica odredi domaći zadatak svim učenicima da urade kod kuće, a asistent je sa njim samo u toku njegove nastave, u okviru kojih izvršava svoje zadatke, ali roditelji su oni koji koji trebaju da svoju ulogu izvršavaju kod kuće. Međutim toga nije bilo, iako je učiteljica svaki dan određivala zadaću svim učenicima jednak, poštivajući različitosti djeteta s teškoćama, on je svaki dan dolazio u školu bez imalo rada kući i bez ijedne urađene domaće zadaće. Što nam daje dovoljan dokaz da se i roditelj ponekad oslanja na asistenta u nastavi. Da li nam ovaj slučaj pokazuje da bi sa djetetom s teškoćama trebali raditi i poslije nastave, ili da bi za bolji napredak djeteta, trebali uvesti program osnaživanja za roditelje u školama.

3.4.1. Specifičnost djece sa teškoćama u razvoju

Svaka poteškoća u razvoju ima svoje raznolike specifičnosti. Mnoga djeca danas još uvijek nemaju konkretnu dijagnozu i stepen poteškoće, što predstavlja uveliko problem jer ni asistenti ni nastavnici pa i škola ne znaju o kojoj vrsti poteškoće je upravo riječ da bi se mogli bazirati na adekvatniji i pristupačniji način rada. Asistentima je uglavnom rečeno kako dijete ima poteškoće u učenju, jer u većini slučajeva su roditelji baš ti koji ne žele da im dijete ima određenu dijagnozu i stepen teškoće. Prema istraživanjima i u raznim literaturama postoji niz podjela teškoća i oštećenja prema raznim autorima, međutim istaknuti ćemo samo nekoliko.

Djeca sa teškoćama su djeca s:

- oštećenjem vida;
- oštećenjem sluha;
- poremećajem jezičko-govorne komunikacije;
- specifičnim teškoćama u učenju;
- tjelesnim invaliditetom i hroničnim bolestima;
- sniženim intelektualnim sposobnostima;
- poremećajima u ponašanju uvjetovanim organskim faktorima ili progradirajućim psihopatološkim stanjem;
- poremećajem iz autističnog spektra;
- darovita djeca.¹⁶

Svaka od ovih navedenih teškoća kod djece izazivaju specifične probleme i potrebe koje zahtjevaju:

- primjenu posebnih odgojno-obrazovnih i rehabilitacijskih postupaka;
- primjenu specifičnih pomagala, sredstava i opreme;
- osposobljeno i educirano rehabilitacijsko osoblje (Borić, 2012).

Prema podacima UNICEF-a procjenjuje se da 6,5% djece u Bosni i Hercegovini od dvije do deset godina starosti imaju smetnje u razvoju, a veliki dio te djece ima poremećaj iz

¹⁶ Klasifikacija preuzeta iz: Zakon o socijalnoj zaštiti RS, službeni glasnik RS, br. 37/12, član 18.

autističnog spektra.¹⁷ Ova brojka se konstantno povećava iz dana u dan. Poteškoće koje imaju djeca sa autizmom se svrstavaju u tri osnovne oblasti i nazivaju se „trijada poteškoća“: komunikacija, socijalna interakcija i imaginacija¹⁸. Dijete sa autizmom ne voli promjene, svaka promjena zna biti podložna veoma agresivnom ponašanju. Potrebna im je pomoć asistenta, a njegova je uloga da usmjeri djetetovu pažnju na zadatku koji mu je zadat. Već smo naveli da se asistenti mjenjaju iz godine u godinu, što uglavnom predstavlja problem za dijete sa autizmom. On se uglavnom navikava na svog osobnog asistenta, kao i asistent na njega. Svake godine idemo ispočetka, navikavanje i učenje čest je slučaj u KS, te još češće da asistenti nisu imali iskustva u radu sa djetetom sa autizmom, ili da nemaju nikako iskustva. Nije smisao inkluzivnog obrazovanja omogućiti djeci sa teškoćama, odnosno teškoćama u razvoju, da pohađaju redovne škole na način da tek fizički borave u okruženju vršnjaka tipičnog rasta i razvoja, već omogućiti im da nakon završetka škole, u skladu sa svojim sposobnostima, doprinose i participiraju u društvu te da budu punopravni članovi društva (Cerić, 2018).

4. INKLUZIVNI ODGOJ I OBRAZOVANJE

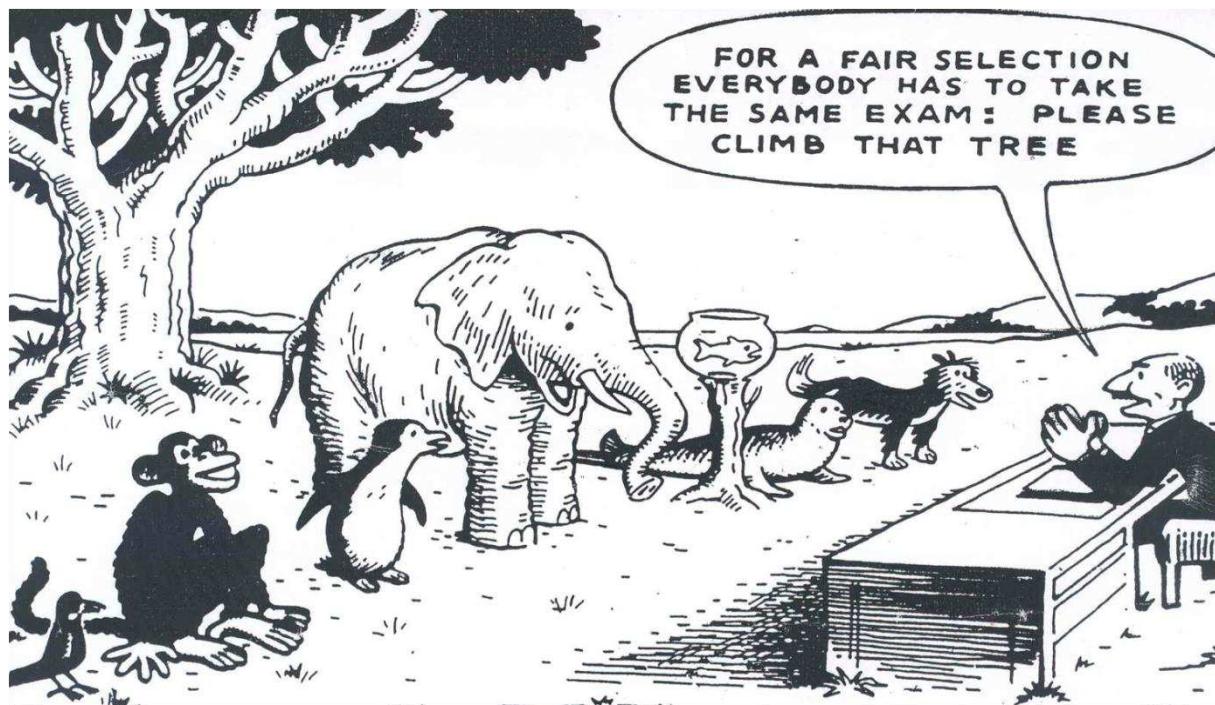
Obrazovanje je temeljno ljudsko pravo koje je neophodno za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava¹⁹. Obrazovanje gradi temelje za “permanentno povezivanje znanja, vještina i sposobnosti u složen sklop kompetencija potrebnih za uspješno sudjelovanje u društvenome gospodarskom, kulturnom i političkom životu zajednice” (Spajić-Vrkaš, 2001). (Cerić, 2019) u svome radu navodi filozofiju inkluzivnog obrazovanja kao takvu da sva djeca imaju pravo da se obrazuju sa svojim vršnjacima u redovnim razredima u školama najbližim njihovom mjestu stanovanja. No, upitno je da li je nešto takvo u praksi uvijek moguće? Odnosno, da li je uvijek moguće, potrebno i korisno, svu djecu, bez obzira na teškoće koje imaju, uključiti u redovne škole? Nadalje, Cerić pojašnjava određenje inkluzivnog obrazovanja u širem i užem smislu. Pojašnjava da se inkluzivno obrazovanje, u širem smislu, odnosi na strategije uključivanja u redovni sistem obrazovanja sve one djece koja su zbog nekih svojih karakteristika (dob, spol, sposobnosti, rasna, etnička i religijska pripadnost, zdravstveni status,

¹⁷<https://www.dw.com/bs/nevidljiva-djeca-sa-autizmom/a-43220049> (06.01.2020)

¹⁸ Izraz imaginacija lat. *imaginatio* znači uobraženje, zamišljanje, mašta ili fantazija. Koristi se kao sinonim za moć uobražavanja, za neku uobraženu stvar, stvar koja ne postoji.

¹⁹UNESCO (2010). Education, Right to Education. Preuzeto 20. Decembar 2019. iz: <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/right-to-education/>

itd.) izložena različitim oblicima marginalizacije, segregacije, izolacije i diskriminacije, kako u školi tako i u društvu općenito.

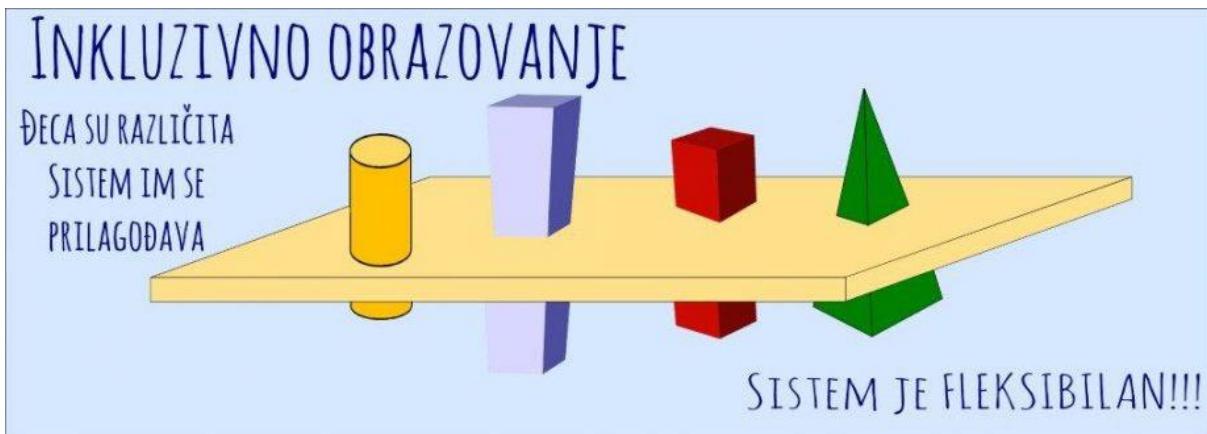

Slika 2. „Fer selekcija“ u: Vodić za karijerno vođenje i savjetovanje đece i mladih s posebnim obrazovnim potrebama; Austrija, Crna Gora, Republika Moldavija 2018.

U užem smislu, on navodi da se inkluzivno obrazovanje odnosi na uključivanje djece sa različitim teškoćama (smetnje vida, sluha, govora, mentalna insuficijencija, poremećaji u ponašanju, višestruke smetnje) u redovne škole. Iz razlike ovih definicija postavlja se pitanje da li je moguće i u praksi sprovesti ovaj sistem.

Inkluzivno obrazovanje temelji se na pravu svih na kvalitetno obrazovanje i fokusira se posebno na ranjive skupine. Inkluzivno obrazovanje je zapravo proces koji se odvija kroz promjene u pristupu, podučavanju i u obrazovnom sadržaju, ali i u samoj strukturi i strategijama obrazovnog sistema. Krajnji je cilj inkluzivnog obrazovanja povećanje sudjelovanja u učenju i smanjenje isključenosti unutar obrazovanja ili zbog obrazovanja²⁰.

²⁰UNESCO (2005). Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. Paris: UNESCO.

Slika 3. Prilagođavanje sistema potrebama djece; u: Vodić za karijerno vođenje i savjetovanje djece i mladih s posebnim obrazovnim potrebama; Austrija, Crna Gora, Republika Moldavija 2018.

(Booth, 2002) nam navodi definicije inkluzivnog obrazovanja:

- uvažavanje svih učenika te nastavničkog i školskog osoblja na jednak način;
- sudjelovanje svih učenika, odnosno smanjivanje njihovog isključivanja iz školske kulture, kurikuluma i lokalne zajednice;
- restrukturiranje kulture, politike i prakse u školama tako da odgovaraju različitostima svih učenika;
- učenje i sudjelovanje učenika koji se mogu naći pod pritiskom isključivanja, a ne samo onih koji su kategorizirani kao učenici sa teškoćama u razvoju;
- savladavanje prepreka u učenju i sudjelovanju svih učenika;
- različitosti kod učenika predstavljaju poporu u učenju i sudjelovanju, a ne problem koji se treba nužno savladati;
- omogućavanje školovanja svim učenicima što bliže mjestu stanovanja;
- unaprijeđivanje škole se ne odnosi samo na učenike nego i na sve zaposlenike ustanove;
- postavljanje škole kao odgojno-obrazovne ustanove koja potiče razvoj inkluzivnih vrijednosti;
- razvijanje saradnje sa ostalim institucijama koji su u komunikaciji sa školom;
- spoznaja da je obrazovna inkluzija samo jedan aspekt inkluzije u društvu.

Uspješna sprovedba obrazovne inkluzije, odnosno uključenosti svih u odgoju i obrazovanju usmjerena je na obrazovni sistem u cijelosti što se prepoznaje iz dolje navedene slike

Slika 4. Inkluzivno obrazovanje (EENET, 1998, IDDC seminar o inkluzivnom obrazovanju, Agra, Indija)

Iz navedenog grafičkog prikaza vidljivo je da za provedbu inkluzivnog pristupa u obrazovanju naglasak stoji na cijelokupnom odgojno-obrazovnom sistemu u kojem su jednako važni učenici, nastavnici, roditelji, kurikulske odrednice (novije metode i oblike rada), materijalna potpora i dr. Kvaliteta primjene obrazovne inkluzije pretpostavlja spremnost školskog sistema da osigura potrebne uvjete za efikasnu odgojno-obrazovnu praksu (Ainscow, 2002). Može se naglasiti da je osnovni cilj provedbe inkluzije mijenjanje škola u svrhu ostvarenja kvalitetne odgojno-obrazovne prakse (Mittler, 2000). Nadalje, kada se govori o obrazovnoj integraciji, naglasak je usmjeren na dijete koje se potpuno ili djelomično integrira u sistem redovnog školovanja. Dijete "postaje problem" od kojeg se očekuje da se prilagodi postojećem odgojno-obrazovnom sistemu. Cilj obrazovne integracije je uključiti dijete u sistem redovnog školovanja bez kontinuiranog praćenja i vrjednovanja ostalih faktora i sudionika navedenog procesa.

4.1. Socijalni model

Osobe s teškoćama u razvoju dugi niz godina bile su institucionalizirane i marginalizirane u društvu. Razvojem svijesti društva o vrijednosti svakog pojedinca javlja se inkluzija kao pokret u okviru socijalnog modela. Da bi postali društvo u kojem svaki pojedinac ima jednaka prava i mogućnosti bez obzira na individualne različitosti, model inkluzije predstavlja se kao jedno od rješenja. Preduvjet modela, ali i njegova posljedica je promjena ličnih stavova. Stavovi prema osobama s teškoćama u razvoju zadnjih se tridesetak godina polako mijenjaju. U medicinskom modelu (Mason, 1994), koji je prevladavao osamdesetih godina, u središtu je pozornosti bilo oštećenje, a ne osoba. U takvom društvu, osobe s teškoćama u razvoju shvaćaju se kao problem. Smatralo se opravdanim te osobe trajno isključiti iz društva. Tako djeca od najranije dobi bivaju odvojena od obitelji, isključena iz lokalne zajednice i otuđena od društva. Socijalni kontakt je ograničen samo na stručno osoblje koje je usmjereno na "ozdravljenje", dok su potrebe za sigurnošću, ljubavlju, pripadanjem, aktivnošću, učenjem, nezavisnošću, samooštarenjem, kao i mnoge druge potrebe, zanemarene. Razvojem spoznaje o negativnim posljedicama segregacije potaknut je nastanak modela deficit. U okviru modela deficit javlja se pokret integracije koji je, uglavnom, usmjeren na uključivanje djece sa manjim teškoćama u razvoju u redovan sistem odgoja i obrazovanja. Integracija se isključivo odnosi na dijeljenje zajedničkog prostora i nekih aktivnosti u ograničenom vremenskom periodu i pod strogom je kontrolom osoba bez teškoća u razvoju. Na taj način, međutim, ne dolazi do istinskog uključivanja i prihvaćanja. Kao krajnji oblik integracije dalnjim se napretkom razvija pokret inkluzije. Danas je općenito prihvaćen socijalni model koji kao osnovni problem naglašava odnos društva prema osobama sa teškoćama u razvoju. Osnovna je ideja modela da oštećenje koje objektivno postoji ne treba negirati, no ono ne umanjuje vrijednost osobe kao ljudskog bića. Ono što osobe sa teškoćama u razvoju isključuje iz društva su neznanje, predrasude i strahovi koji prevladavaju u tom društvu. Stoga, socijalni model naglašava prava pojedinca, te teži restrukturiranju društva. Stavovi prema osobama s teškoćama u razvoju kao, uostalom, i stavovi prema svim manjinskim grupama nisu urođeni, nego su naučeni, između ostalog, i kroz predrasude i neznanje drugih. Mijenjanje stavova složen je i dugotrajan proces koji se velikim djelom zasniva i na iskustvu. Dakle, želimo li da se stavovi društva promijene treba stvarati uvjete u kojima će doći do interakcije između osoba sa i osoba bez teškoća u razvoju. Prvi korak ka tome treba biti uključivanje djece u redovni sistem odgoja i obrazovanja. Dosadašnja praksa pokazala je da se takvom interakcijom stječu pozitivna iskustva (Teodorović, 1997). Na temelju principa socijalnog

modela izdat je osnovni dokument UN-a Standardna pravila²¹ za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom koji sadržava smjernice za politiku svih država. U tom se dokumentu posebno ističe razvijanje svijesti o potrebama i pravima osoba s teškoćama u razvoju, kao što su prava na zdravstvenu zaštitu, rehabilitaciju i pomagala. Država je obavezna osigurati odgoj i obrazovanje u maksimalno integriranim uvjetima. Isto tako, mora zakonski ukloniti sve zapreke zapošljavanju osoba s teškoćama u razvoju i pružiti im socijalnu sigurnost. Svi zakoni i ostale mjere trebaju omogućiti život osoba sa teškoćama u razvoju u vlastitoj obitelji, uz pružanje dodatnih usluga. Prijeko je potrebno osigurati im sva prava kao i ostalim građanima. Također se zahtijeva da organizacije osoba s teškoćama u razvoju i organizacije roditelja, ravnopravno sudjeluju u donošenju odgovarajućih zakonskih propisa, uklanjajući pritom sve oblike diskriminacije. Delhijskom Deklaracijom UN-a iz 1995. ponovo se naglašava obveza svih članica UN-a da stvore uvjete za oživotvorenje načela navedenih u Standardnim pravilima. U okviru socijalnog modela javlja se model inkluzije. Inkluzija sama po sebi ne podrazumijeva izjednačavanje svih ljudi, nego uvažavanje različitosti svakog pojedinca. U tome i jest njena vrijednost, jer nam kroz razvoj opće tolerancije prema individualnim razlikama i potrebama omogućava širenje spoznaja, obogaćivanje iskustava i razvoj čovječnosti. Inkluzija svakom pojedincu pruža mogućnost odlučivanja o vlastitom životu i preuzimanja odgovornosti. U inkluzivnom odgojno – obrazovnom sistemu ističe se holistički pristup koji uzima u obzir sve, a ne samo obrazovne potrebe učenika, pritom nikoga posebno ne izdvajajući. Takav sistem stvara primjereno uvjete za sve učenike poštujući njihove individualne različitosti i potrebe. Inkluzija teži promjeni cjelokupnog školskog sistema tako da su edukacijski planovi i programi vrlo fleksibilni. U takvom se sistemu provodi zajednički program za sve učenike uz maksimalno individualizirano prilagođavanje sadržaja i metoda rada svakom učeniku. On uključuje kreativnost i različitost didaktičkog materijala i pristupa i učenje kroz suradnju. Time se omogućava inventivno i efikasnije učenje pojedinca. Tradicionalna – najčešće frontalna nastava – u potpunosti je napuštena, a učenici su heterogeno grupirani ovisno o pojedinoj nastavnoj cjelini ili dobi. Učitelji i obrazovni programi dolaze u drugi plan, dok sam učenik postaje središte nastavnog procesa. U tom procesu bitan je koordinirani rad i komunikacija učitelja, stručnog osoblja, roditelja i samih učenika. Učeniku se tako, uz obrazovanje, osigurava razvoj osobnosti te stjecanje znanja, vještina i iskustava potrebnih za svakodnevni život i socijalnu integraciju. Primjer inkluzivnog školskog sistema nalazimo u Forrest Groveu u Oregonu. Okrug obuhvaća oko 4700 učenika i 235 učitelja i ostalog osoblja. Učenici pohađaju šest Elementary schools (predškolci i učenici do petog razreda), dvije Middle schools (učenici šestog, sedmog i osmog

²¹ 48. zasjedanje Glavne skupštine UN, 20. prosinac 1993, Rezolucija 48/96.

razreda) i jednu High school (učenici od devetog do dvanaestog razreda). Svi učenici, bez obzira na vrstu i težinu oštećenja, pohađaju redovne razrede sukladno hronološkoj dobi. Iskustvo je pokazalo da je inkluzija učenika s teškoćama u razvoju i učenika s različitim materinskim jezikom te učenika iz različitih kultura pozitivno utjecala na mogućnosti i ishode obrazovanja svih učenika u školi (Long, 1994). Blackburn College i Liverpool Studylink u Engleskoj primjer su inkluzije u visokom obrazovanju još od 1994. godine. Na takav sistem odgoja i obrazovanja nastavlja se i sistem zapošljavanja koji također uzima u obzir individualne razlike i mogućnosti te poštuje afinitete pojedinaca. Brojni istraživači vjeruju da su socijalne interakcije s vršnjacima osnova za razvoj i socijalizaciju djeteta. U najboljem slučaju, ti odnosi mogu doprinijeti najvišim postignućima djeteta te njegovom socijalnom i mentalnom razvoju. Princip socijalne prihvaćenosti i podrške ima izuzetan značaj za život i napredak djece sa teškoćama. "Većina razvojnih kvocijenata koji su povezani sa sposobnošću rješavanja kognitivnih i socijalnih problema bila je viša kod djece koja su bila socijalno prihvaćena nego kod djece koja su bila socijalno odbačena" (Odom, 2006). Ovo, kao i druga slična istraživanja, pokazuje da djeci sa teškoćama moramo obezbijediti uslove da se uključe u vršnjačku interakciju, da osjete sve probleme socijalne prihvaćenosti i konflikata. Na tom planu uloga nastavnika redovne nastave je izuzetno značajna, jer on preko đačkog kolektiva može učiniti stvari koje ne mogu ni roditelji ni specijalne škole. Realizacija središnje zamisli socijalnog modela – inkluzije – danas je često izvor zabrinutosti; gotovo paradoksalna situacija u kojoj trud uložen za život u zajednici postaje istodobno strah zbog života u zajednici. Uključivanje osoba sa teškoćama u širu društvenu zajednicu proces je visoke odgovornosti za same sudionike inkluzije, ali i za sve ostale članove društva koji, više ili manje izravno, sudjeluju u ostvarivanju socijalnog modela.

Škole u Kantonu Sarajevo uglavnom nisu efikasne za adekvatno provođenje inkluzije, jer nedostaju mnoga sredstva za provođenje inkluzije. Potrebno je ozbiljno prići problemu, i voditi jaku borbu za jačanje inkluzije i djece kojima budućnost ovisi o nama, jer inkluzija je ogroman problem društva. Brojne su manjkavosti provođenja inkluzije u praksi: neprilagođenost škole, otežavajuće okolnosti, roditelji su bez pomoći društva, uvođenje asistenata i nedostatak osnovnih pomagala. Svjesni smo da se svake godine ponavlja ista priča i da se i dalje ništa ne mijenja, arhitektonske barijere, nepristupačan pristup jedan je od prioritetnih problema. Nadležni uglavnom govore da se mora a istovremeno prebacuju lopticu na druge i govore da to nije u njihovoj nadležnosti. Roditelji su ogorčeni na naš sistem školovanja, prvenstveno što nemaju podršku, teško im je, ne znaju odakle da počnu. Tužno je da ne znaš gdje da se i kome obratiš, ogorčeno tražiti gdje ćeš upisati svoje dijete i tako dok se

stabiliziraju i shvate oni upadaju u zamku i vrijeme nam prolazi. Tako i naš sistem školovanja, trebamo se boriti da inkluziju ne zovu iluzijom, nego da se svakodnevno borimo protiv toga, da omogućimo našoj djeci da pohađaju školu svi pod istim krovom, kako kažu „rame uz rame sa svojim vršnjacima“ bez gledanja na razlike, i da učimo djecu da prihvate različitosti. Ne smijemo dopustiti da djeca čekaju i da im školovanje prođe u iščekivanju za boljim sutra, i isto tako ne možemo pustiti da učitelji koji nisu školovani za rad s djetetom sa teškoćama, sami improvizuju. Nastavnici su primorani da se kako kažu sami moraju snalaziti, i prilagođavati nastavno gradivo. Učitelji su suočeni sa mnogim profesionalnim izazovima. Zašto ne postoje posebni udžbenici za djecu sa teškoćama, koji bi se prilagođavali samo njima? Zašto roditelji zavise od dobre volje škole da li će im omogućiti asistenta? Zbog čega roditelji pretežno plaćaju asistenta? Zašto se Međunarodni dokumenti koji su potpisani ne primjenjuju? Do odgovora je teško doći, ali osnovni zahtjevi za školovanje svakome djetetu moraju postojati. Inkluzivne škole podrazumijevaju znatna ulaganja u educiranje nastavnika za rad sa djecom sa teškoćama i stvaranje adekvatnih uvjeta za njihov rad, kao i u školsku infrastrukturu i resurse (didaktička sredstva i pomagala, prilagođenost prilaza školi, prostorni i materijalni uvjeti i sl.) (Cerić, 2007). Moramo pokucati na sva vrata, kontinuirano usavršavati naš sistem. Ovo nije problem samo koji se tiče obrazovnih vlasti, ovo je interresorni problem. Problem kojima trebaju da se priključe i socijalni sektor i sektor zdravstva i obrazovni sektor. Za usavršavanje nastavnika potrebna je izmjena nastavnih planova i programa na fakultetu, razni seminari, kontinuirano usavršavanje. Također zapošljavanjem i uvođenjem asistenata u nastavi, se puno pokazalo. Društvo ne primjećuje i ne poznaje njegovu pravu svrhu u školama. Asistent ne mora biti tu. Njegova svrha jeste da se potradi da ne treba da bude tu. Inkluzijom želimo postići da svako bude ravnopravan bez obzira na različitosti. Tako se (pre)često u praksi dešava da se izvorna ideja inkluzivnog obrazovanja, koja se odnosi na dokidanje segregacije i diskriminacije u obrazovanju, pervertira u svoju suprotnost i dovodi do pozitivne diskriminacije djece sa teškoćama u obrazovanju (Cerić, 2018). Obrazovna inkluzija podrazumjeva kvalitetno obrazovanje za svu djecu, kojima se promiče pravo svakog djeteta da, bez obzira na njegovo fizičko, intelektualno, emocionalno, socijalno, jezično ili drugo stanje, bude uključeno u odgojno obrazovni sistem, odnosno u redovne škole (Kapetanović, 2013). Vratimo se malo unazad, u moje vrijeme u našoj školi su djeca sa teškoćama bila odvojena u jedan razred. U tom razredu je bila jedna učiteljica koja je predavala nastavu djeci sa različitim vrstama teškoća. Bili su apsolutno odvojeni od nas i svi smo znali da je to specijalni razred. Tako su već bili dovoljno etiketirani da niko nije želio da prolazi kraj te učionice, bilo nas je strah. Dok jedna majka koja je bila uporna i koja se borila za mijenjanje našeg sistema, upisala svoje dijete s

teškoćama u redovni razred i zahtjevala da njeno dijete pohađa nastavu s nama. Bilo je teško, jer škola nije bila pristupačna za njega, jer je bio u invalidskim kolicima. Međutim zajedničkim snagama i jakom voljom svi smo reagovali i prihvatili ga, i tek tada spoznali da oni nisu drugačiji, više straha nije bilo. Škola je bila ta koja je sama napravila da oni budu odvojeni, i samim time već su napravili razliku. Ipak sada možemo vidjeti pomak u našem sistemu, ali nedovoljno, i dalje nakon 20 godina škola nema osnovna pomagala i sredstva za djecu sa teškoćama u razvoju. Cilj nije da se samo spominje riječ inkluzija, nego da se svi uključimo da svi budu ravnopravni, da se sva djeca uključe u aktivnosti. Zbog činjenica da u praksi toliko toga u vezi inkluzivnog obrazovanja ne funkcioniра Cerić (2019) navodi da se ideja inkluzivnog obrazovanja ne može nekritički generalizirati i glorificirati jer se kao posljedica javlja zloupotreba i ideologizacije ove ideje od strane nekih interesnih grupa. Također pojašnjava stranu ideološkog inkluzivnog obrazovanja, gdje svako argumentirano dokazivanje da njihov proklamirani egalitarizam obrazovnih ishoda ipak nije moguć za sve, predstavlja tek sitnu grešku u sistemu, posljedicu pogrešne implementacije ili tek slučajno (statistički beznačajno) odstupanje.

4.2. Smjernice u inkluzivnoj edukaciji

Smjernice za školovanje djece sa teškoćama u srednjim školama u Bosni i Hercegovini je istraživanje koje je provelo Udruženje „Duga“²² u saradnji sa „proMente socijalna istraživanja“ u 65 srednjih škola na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Smjernice za školovanje djece sa teškoćama u srednjim školama u Bosni i Hercegovini su namjenjene obrazovnim vlastima na svim nivoima kako bi definirale strateške pravce u inkluzivnom obrazovanju i osigurale odgoj i obrazovanje svakog djeteta odgovarajući na specifične potrebe i mogućnosti učenika. U ovome istraživanju su kratko sumirani svi ključni međunarodni i domaći dokumenti:

- sva djeca mogu da uče i imaju pravo na obrazovanje i odgoj;
- djeca najbolje uče u prirodnoj vršnjačkoj grupi. Zato im treba omogućiti obrazovanje u redovnim predškolskim, osnovnim i srednjoškolskim ustanovama;
- nastavnici i škole trebaju da prilagode način rada tako da izlaze u susret potrebama djece;
- nekoj djeci, zbog teškoća u razvoju, potrebna je dodatna pomoć u obrazovanju.

²² Duga- Udruženje Društvo ujedinjenih građanskih akcija Sarajevo

Omogućeno je svoj djeci da svi idu u redovnu predškolsku, osnovnu i srednjoškolsku ustanovu. Međutim istraživanja su pokazala da uslovi za djecu kojima je potrebna posebna obrazovna pomoć nisu adekvatni ni pristupačni ni u predškolskom, osnovnom i srednjoškolskom sistemu. Prvenstveno što nastavnici nemaju stručnu pomoć a prema rezulatima i asistenti su rijetko zastupljeni. Preporuke koje nam daje Udruženje „Duga“ su:

- podizati svijest zajednice o provođenju inkluzije i poštivanju prava djeteta;
- unaprijediti pravni okvir koji će osigurati uključenost djece s teškoćama u sistem odgoja i obrazovanja;
- osigurati sistemsku podršku za profesionalni razvoj nastavnog osoblja;
- podržati odgojno-obrazovni rad i pružiti podršku u nastavi;
- razviti partnerstvo odgojno-obrazovnih ustanova sa porodicama, lokalnom zajednicom, civilnim društvom i tržištem rada;
- jačati saradnju osnovne i srednje škole;

Smjernice u inkluzivnoj edukaciji također nam je dalo i Ministarstvo Obrazovanja nauke i mladih (MON) u svom priručniku za asistente u kojem kažu da u školama u kojima se provodi inkluzija djeca sa teškoćama u razvoju su ravnopravni članovi razreda, i da nisu samo fizički uključeni nego i sudjeluju u svim aktivnostima bez obzira na vrstu i stepen poteškoće. Što znači da je inkluzija usmjerena na funkcioniranje djeteta, uključivanje djeteta.

5. ZAKONSKI SISTEM U BIH

U svim zemljama u okruženju, kao i u BiH, doneseni su zakonski okviri za provođenje inkluzije, a o sudbini i budućnosti specijalnih škola se ne brine mnogo. Ove škole i centri se snalaze na razne načine i same se brinu za svoj opstanak. *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju, Zakon o srednjem obrazovanju* govore o pravu djece na inkluzivno obrazovanje. Ovo pravo proizilazi iz više međunarodnih sporazuma čiji je potpisnik i naša zemlja. Mi ćemo obratiti pažnju na temeljne principe Izjave iz Salamanke, te UN Konvenciju o pravima djeteta.

5.1. Temeljni principi Izjave iz Salamanke

Donošenje Izjave iz Salamance na UNESCO-voj Svjetskoj konferenciji o obrazovanju osoba s teškoćama u razvoju održanoj 1994. god. u španjolskom gradu Salamanci donijela je veliki pomak ka inkluziji. Temeljni principi izjave iz Salamanke su:

- svako dijete ima pravo na osnovno obrazovanje i mora mu se pružiti prilika da postigne i održava jedan prihvatljiv nivo učenja;
- svako dijete ima jedinstvene karakteristike, interes, sposobnosti i potrebe za učenjem;
- obrazovni sistemi bi se trebali planirati i obrazovni programi implementirati tako da vode računa o širokoj raznolikosti ovih karakteristika i potreba;
- učenici s posebnim obrazovnim potrebama moraju imati pristup redovnim školama koje bi im bile prilagođene putem odgovarajućih pedagoških nastojanja kojima je moguće izaći u susret tim potrebama;
- redovne škole sa ovakvom inkluzivnom orijentacijom su najefikasniji način suzbijanja diskriminatorskih stavova, kreiranja otvorenih zajednica, izgradnje inkluzivnog društva i ostvarivanja obrazovanja za sve; štaviše, one obezbeđuju efikasnije obrazovanje za većinu djece i unapređuju efikasnost i isplativost cjelokupnog obrazovnog sistema.

Škole moraju naći način da uspješno obrazuju svu djecu, uključujući i onu koja imaju ozbiljne poteškoće i smetnje u razvoju. U izjavi iz Salamanke i Okviru za akciju se nanovo potvrđuje pravo na obrazovanje svakog pojedinca, kao što je utvrđeno u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine, te se obnavlja zahtjev donesen na Svjetskoj konferenciji o obrazovanju za sve iz Jomtiena (1990), da se svima bez obzira na individualne razlike, omogući pravo na obrazovanje. U Izjavi se spominju i Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom (1993) prema kojima bi obrazovanje djece sa teškoćama trebalo biti integralni dio obrazovnog sistema.

5.2. UN Konvencija o pravima djeteta

UN Konvencija o pravima djeteta (1989) je međunarodni dokument koji svaka država mora da ispunjava. Dijete je dakle svaka osoba koja je mlađa od 18 godina, i osoba koja ne smije biti uskraćena za svoja prava, niti diskriminirajuća zbog spola, boje kože, jezika ili religije. Ovo je prvi dokument gdje se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Konvencija o pravima djeteta je usvojena na Glavnoj skupštini Ujedinjenih naroda i sadrži univerzalne standarde koje država stranka Konvencije mora jamčiti svakom djetetu. U članu 23. 2. se priznaje pravo djetetu s teškoćama na posebnu pomoć, ili pomoći koju ono zatraži, koja je primjerena stanju djeteta i uvjetima u kojima živi. U članu. 23.3. pružanje pomoći će biti besplatno kad god je to moguće, uz uvažavanje materijalnih mogućnosti djetetovih roditelja ili osoba koji se brinu o njima. Dakle svako dijete ima pravo na pružanje pomoći koja mu je neophodna. Tako isto se odnosi i pravo na obrazovanje u članu 28. u kojem države stranke priznaju pravo svakome djetetu na obvezno i besplatno obrazovanje. Prema Konvenciji imamo jasnu sliku da svako dijete bez obzira koje poteškoće ima, ima pravo da mu se pruži pomoć u vidu materijalnih sredstava, kao i prava na obrazovanje.

Pored UN Konvencije o pravima djeteta, ne možemo i ne smijemo ne spomenuti još jedan bitan međunarodni dokument, a to je UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom²³ (2006). I također neizostavna je svrha ove konvencije odnosno član.1 u kojem se promoviše, štiti i osigurava puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svih osoba s invaliditetom i da promoviše poštovanje njihovog urođenog dostojanstva. Uglavnom su djeca baš ta koja spadaju u slabašnu kategoriju, te je prema tome u članu 7. 2. navedeno da će se prvenstvena pažnja usmjeriti ka najboljem interesu djeteta. Također ono što je nama jako bitno, i što i pokazuje upravo ovaj najbolji interes djeteta, a to je pristupačnost. Pristupačnost koja je u KS zakazala i stoji u mjestu. U članu 9. 1. se upravo navodi da se svakom djetetu na osnovu jednakosti s drugima osigura pristup izgrađenom okruženju, prevozu i školama kak bi sudjelovale u svim aspektima života. Svako ljudsko biće ima urođeno pravo na život i države potpisnice poduzet će sve mjere kako bi osigurale da djeca sa teškoćama uživaju ovo pravo na jednakim osnovama s drugima.

²³ Un Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom („Slubeni glasnik BiH- Međunarodni ugovori“ , broj:11/9).

6. BONTON U SVAKODNEVNOJ KOMUNIKACIJI S OSOBAMA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Našu djecu bi trebalo od malena da učimo lijepom ophođenju prema drugima i sa poštovanjem. Kako se treba kulturno ponašati i poštovati starije, tako istovremeno ne bi trebali grijesiti kada ih treba vaspitati kako treba da izgleda ophođenje prema djeci sa teškoćama u razvoju. Postoje djeca koja nisu imali priliku da sretnu dijete sa teškoćama, pa prema tome postoji bonton koji nam nalaže pravilnu komunikaciju sa njima. Ovaj bonton bi trebao da se nalazi u svakoj školi, u svakoj učinoci, te su svi dužni poštovati ga. Asistent bi treba biti pokretač ovoga bontona ukoliko u školi ne postoji ovaj način ophođenja prema djeci sa teškoćama. Bonton u svakodnevnoj komunikaciji s osobama s teškoćama u razvoju ima 13 odrednica, a to su:

1. prepoznate li potrebu za pružanjem pomoći osobi s teškoćom u razvoju, pitajte ju kako joj najbolje možete pomoći;
2. prigodom upoznavanja ne izbjegavajte rukovanje s osobom koja ima umjetnu ili amputiranu ruku. Rukujte se lijevom rukom ili dodirom kako to najbolje odgovara osobi;
3. obraćajte se neposredno osobi s teškoćama u razvoju, a ne roditelju, partneru;
4. razgovarajte normalno, služeći se svakodnevnim izrazima poput: „Vidimo se,, „Pozdravljam, trčim dalje“, „Čujemo se“. Bez obzira o kakvoj teškoći se radi kod osobe s kojom razgovarate. Nemojte se bojati krivih riječi;
5. ako s osobom u invalidskim kolicima pričate već duže vrijeme, nemojte sjesti kako biste se gledali u oči;
6. osobna pitanja o invaliditetu ili njegovim uzrocima nemojte postavljati osobi ako s njom niste bliski;
7. budite obazrivi i strpljivi, osobama s teškoćama može trebati više vremena da nešto učine;
8. ne hvalite pretjerano osobu s teškoćama zbog obavljanja normalnih životnih zadaća;
9. čekajući u redu ustupite svoje mjesto ili se zauzmite tako da teško pokretna osoba odmah dođe na red;
10. prilikom vožnje u javnim prijevoznim sredstvima ponudite svoje sjedalo osobi s teškoćama u razvoju. Pomozite im pri ulasku i izlasku iz prijevoza;
11. pomagala (štake, štap, kolica) osobe dirajte samo ako ste to bili zamoljeni. Ne naslanjajte se na invalidska kolica, ona su dio osobnog prostora osobe koja ih koristi;

12. poštujte vozače s osobom s teškoćom u razvoju. Kada u prometu susretnete vozilo označeno znakom, povećajte razmak, smanjite brzinu vožnje i povećajte oprez;
13. od vas se ne očekuje da pokazujete sažaljenje prema osoba s teškoćama. Prema njima se ponašajte kao prema jednakima, jer one to i jesu²⁴.

7. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

7.1. Asistent u nastavi- rezultati ispitanika

Ovim podnaslovom želimo da u nastavku prikažemo rezultate anketiranih asistenata u nastavi. Kako smo prethodno naveli u radu jedan od uslova da bi asistent u nastavi imao pravo da pristupi daljem radu jeste da ima Visoku stručnu spremu odnosno završen fakultet. Nas je zanimalo koje zanimanje, koji fakultet oni pohađaju ? A zašto? Bitno je da asistenti na svom fakultetu imaju pedagoške predmete, da bi znali kako pristupiti radu s djecom sa teškoćama. Te ćemo u tabeli br. 8 navesti završeno obrazovanje zaposlenih asistenata.

Tabela 8. Stručno zvanje ispitanika

OBRAZOVANJE ASISTENATA		<i>Ukupno</i>
	Fakultet političkih nauka, Smjer socijalni rad	3 (12%)
	Odsjek za sociologiju	2 (8%)
	Pedagoški fakultet Sarajevo, Smjer razredna nastava	10 (40%)
	Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju	6 (25%)
	Odsjek za psihologiju	3 (12%)
	Prirodno – matematički fakultet, Odsjek za biologiju	1 (3%)
	<i>Ukupno</i>	25

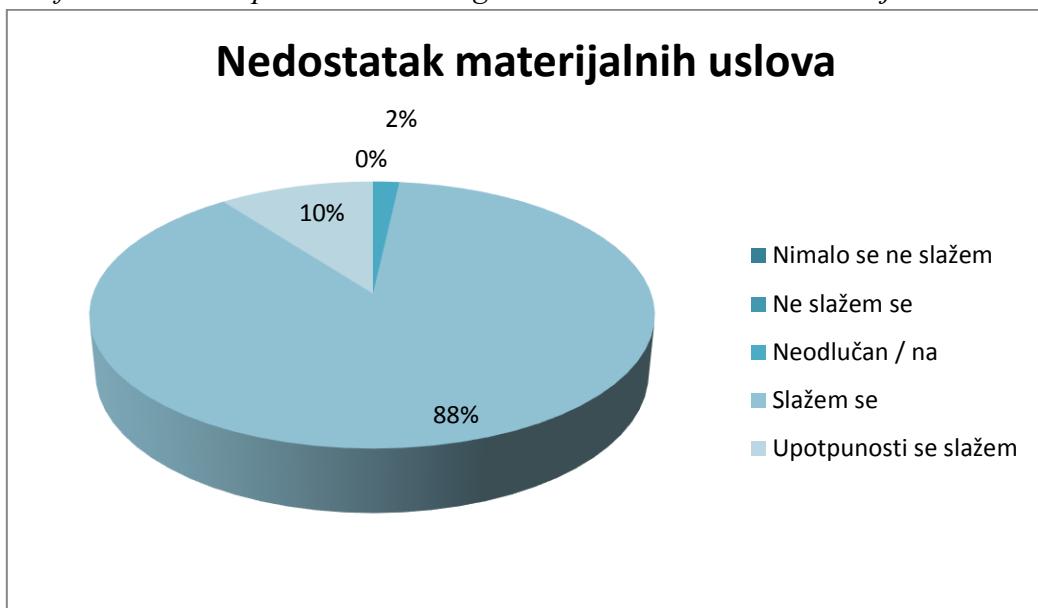
Na osnovu tabele br. 8 možemo vidjeti da je najviše zaposlenih asistenata upravo sa Pedagoškog fakulteta (smjer-razredna nastava) kojih je bilo 10 ukupno. U odnosu na Fakultet političkih nauka kojih je bilo 3 sa odsjeka Socijalnog rada predvladavaju studenti razredne nastave. Primjećujemo da postoji povezanost između ovih fakulteta. Jedino, ali ne i odstupanje, jeste ispitanik sa Prirodno – matematičkog fakulteta, s odsjeka za biologiju. U

²⁴<http://www.dsng.hr/katehetski-materijali/kateheza/pravila-ophodenja-u-kontaktu-s-osobama-s-posebnim-potrebama> (05.01.2020)

nastavku čemo prikazati odgovore pomoću grafikona, iz razloga što je idućih 6 pitanja za asistente bilo zatvorenog tipa odnosno višestrukog odabira sa zaokruživanjem odgovora.

1. Nedostatak materijalnih uslova u školi u kojoj radim mi onemogućava da uspješnije obavljam posao asistenta u nastavi:

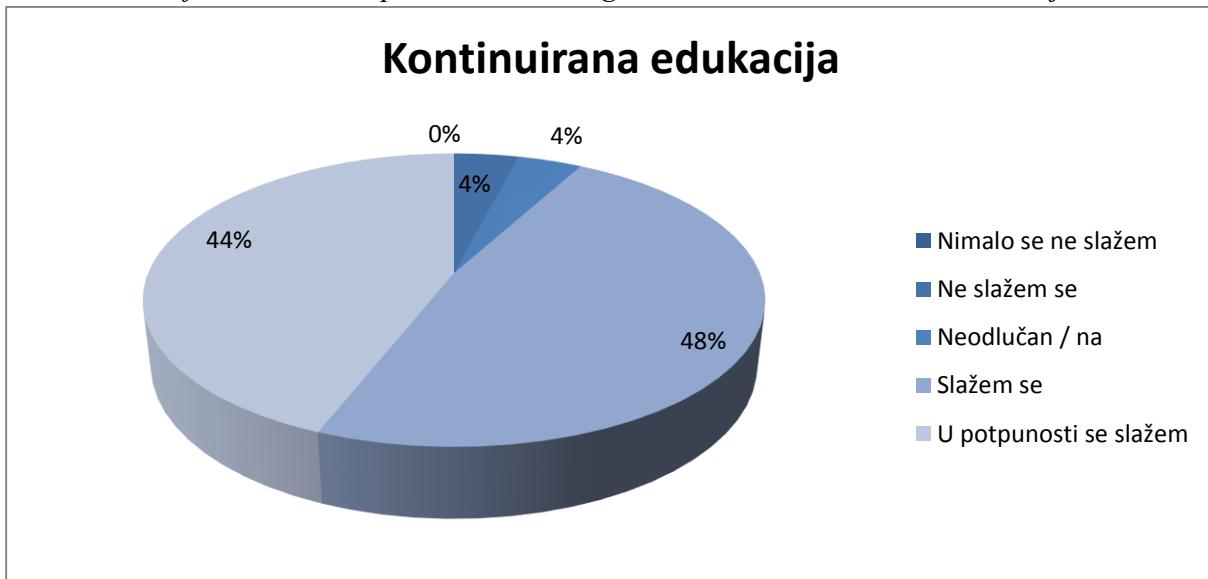
Grafikon 1. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka materijalnih uslova

Na pitanje o nedostatku materijalnih uslova u odgojno-obrazovnom sistemu 88% je njih odgovorilo sa slažem se. Nedostatak materijalnih uslova ujedno prati i onemogućavanje uspješnijeg obavljanja zadataka, te shodno tome 10% njih je odgovorilo da se u potpunosti slaže, 2% je neodlučno, dok niko od ispitanika nije odgovorio da se ne slaže.

2. Za kvalitetniji uspjeh potrebno je obezbjediti kontinuiranu edukaciju za asistente u nastavi:

Grafikon 2. Prikaz procentualnih odgovora u vezi kontinuirane edukacije

Na pitanje o kontinuiranoj edukaciji za asistente u nastavi 48% je njih odgovorilo da se potpuno slaže, 44 % slažem se, 4 % da je neodlučno i 4 % da se ne slaže. Niko od ispitanika nije odgovorio sa ne slažem se odnosno 0 %. Kontinuirana edukacija složit ćemo se svi da je uvijek neophodna i da je potrebna. Asistentima je potrebno kontinuirano usavršavanje u poslovima koji obavljaju, pored asistenata ova konstantna edukacija je potrebna nastavnicima, pa čak i roditeljima. Ovim podacima možemo u manjoj mjeri potvrditi pomoćnu hipotezu da asistenti uglavnom nisu dovoljno educirani da ispunjavaju u kompletnosti svoju zadaću.

3. Za poboljšanje redovnog školskog odgoja i obrazovanja za djecu sa teškoćama potrebno je omogućiti i obezbjediti siguran prilaz u školu:

Grafikon 3. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja sigurnog prilaza školi

Na pitanje o jednom gorućem problemu koji još uvijek traje u BiH ispitanici su odgovorili da se u potpunosti slažu 40 % i 60 % ispitanika je odgovorilo sa slažem se.

4. Za poboljšanje redovnog školskog odgoja i obrazovanja za djecu sa teškoćama potrebno je omogućiti osnovna didaktička sredstva:

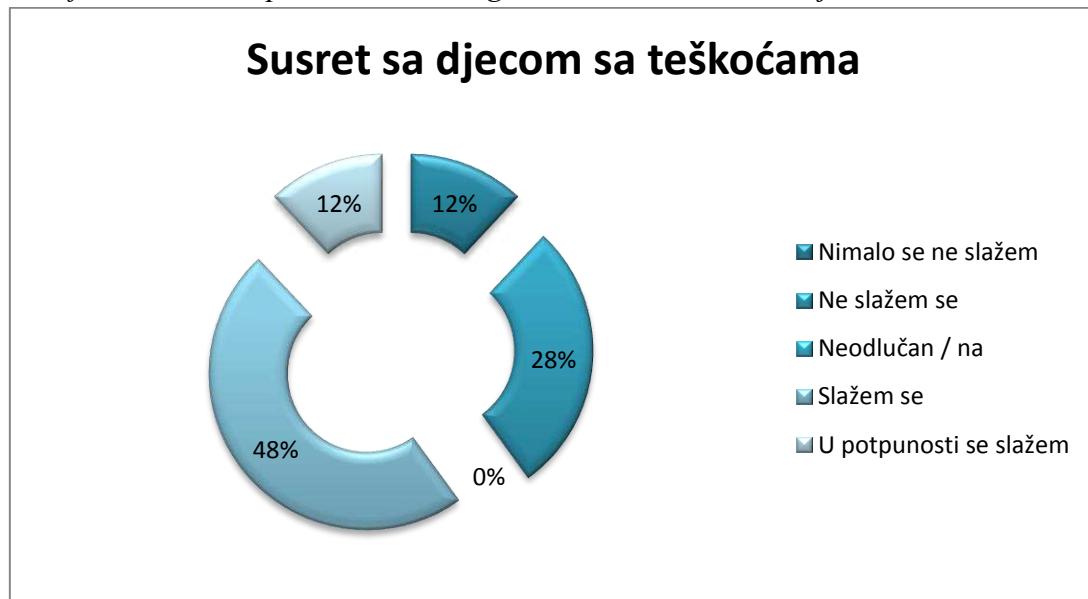
Grafikon 4. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja didaktičkih sredstava

Osnovna didaktička sredstva jedno od najneophodnijih stvari za djecu sa teškoćama. Na ovo pitanje 75% ispitanika je odgovorilo da se u potpunosti slaže, a 25 % ispitanika slažem se. Ostatak odabira je 0%, što je bilo za očekvati. Prije samog uvođenja inkluzije u redovni odgoj i obrazovanje bilo je neizostavno obezbjediti djeci osnovna didaktička sredstva i materijale. Danas se još uvijek mnogi asistenti snalaze sa onim što trenutno imaju. Mnogi od nas za neka pomagala još uvijek nisu čuli, ali ta pomagala u drugim zemljama postoje i uveliko se koriste.

5. Ranije se nisam susretao / la sa teškoćom koju dijete ima:

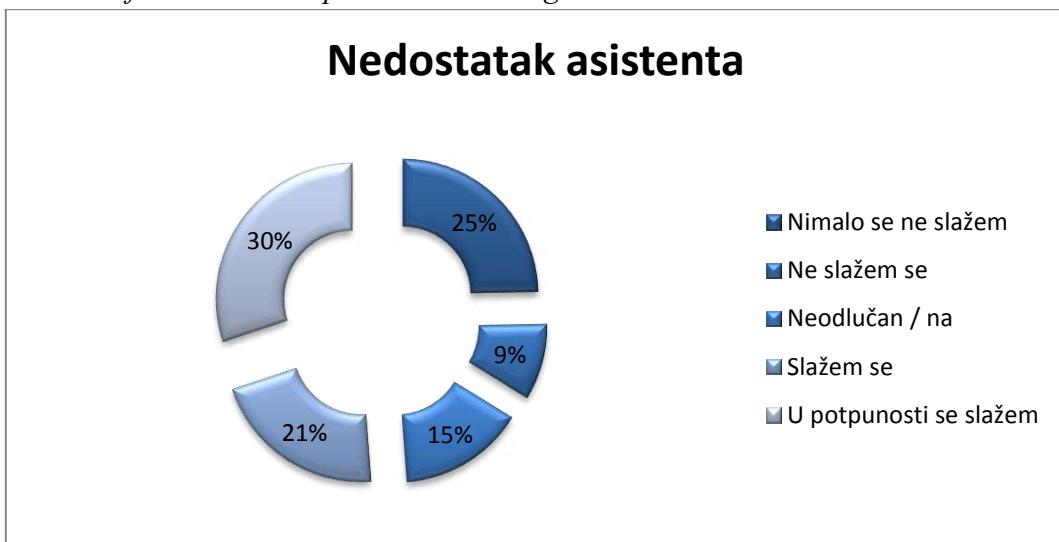
Grafikon 5. Prikaz procentualnih odgovora u vezi susreta sa djecom sa teškoćama

Na pitanje da li su asistenti imali susreta sa teškoćom koju dijete ima prije nego što su se prijavili da obavljaju posao asistenta u nastavi rezultat je pokazao da se njih 48 % slaže sa tvrdnjom, 12 % u potpunosti slažem, 28% je odgovorilo sa ne slažem se, 12 % nimalo se ne slažem, neodlučan / na 0 %. Činjenice pokazuju da većina asistenata biva prepuštena sama sebi, ili uglavnom traže pomoć od stručnog kadra. Dok postoje i asistenti koji više godina rade sa djecom sa posebnim teškoćama te im ovo nije prvi put da se susreću sa određenom poteškoćom. Od velike je koristi i roditeljima i nastavnicima kada im dođu asistenti koji iza sebe imaju dugogodišnje iskustvo, međutim samom tom činjenicom ne bi trebalo da asistente koji od ranije nemaju iskustva smatramo manje vrijednim, te upravo zbog toga bi trebalo da se asistenti podstiču za nastavak daljeg rada i usavršavanja. Ovim činjenicama u velikoj mjeri odbacujemo hipotezu da se asistenti pretežno nisu susretali sa teškoćama koje dijete ima, te ranije nisu imali iskustva u radu sa djecom sa teškoćama, jer manji procenat odgovora je bio negativan u smislu prvog susretanja u radu sa ovom djecom

6. Nedostatak asistenata te manjak angažovanosti asistenata je uglavnom zbog finansijske situacije:

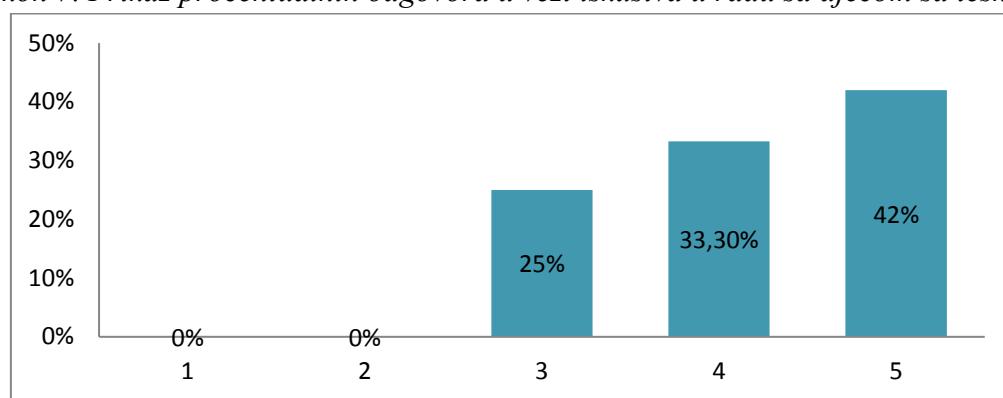
Grafikon 6. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka asistenta

Na pitanje da li je razlog nedostatka asistenata zbog finansijske situacije njih 30 % je odgovorilo u potpunosti se slažem, 21 % slažem se, 15 % ispitanika je odgovorilo sa neodlučan / na, 9 % ne slažem se i 25 % nimalo se ne slažem. Nespremnost vlasti i nadležnih institucija također i nezainteresiranih osoba na odlučujućim funkcijama jedan je od razloga što se inkluzija ne provodi u što boljem svjetlu i zbog čega se pojavljuje problem nedostatka asistenata. Većina roditelja je primorana da lično plaća asistenta.

7. Imam iskustva u radu sa djecom sa teškoćama:

Grafikon 7. Prikaz procentualnih odgovora u vezi iskustva u radu sa djecom sa teškoćama

Na ovo pitanje smo napravili skalu od 1 do 5 da ispitanici ocjene dosadašnje iskustvo u radu s djecom sa teškoćama. Svoje dosadašnje iskustvo njih 25 % je odgovorilo sa brojem 3, njih 32 % je odgovorilo sa brojem 4 te 43 % je ocjenilo svoje doadašnje iskustvo pod brojem 5.

Tabela 9. Iskustvo asistenta u radu

Iskustvo asistenata u radu

Posao koji zahtjeva predanost i usredotočenost.

Loše iskustvo u Udruženju, nedostatak podrške u smislu edukacije, usmjeravanja i ukazivanja na određene stvari.

*Molimo vas da
ukratko opišete
svoje iskustvo u
radu kao asistenta
u nastavi*

Slabo razumijevanje od strane nastavnika u predmetnoj nastavi manjak sredstava za rad.

Ne baš pozitivno, nema uslova za rad.

Stalno privikavanje asistenta otežava dodatno situaciju.

Uočavanje sposobnosti i mogućnosti učenika u skladu sa njegovim teškoćama je ključ za ostvarenje cilja.

Pomoći u učenju, svakodevna zadaća, nadopunjavanje, učenje, razvijanje, empatija.

Predivno iskustvo.

Asistenti u nastavi su na pitanje da opišu svoje iskustvo imali slobodan prostor da izraze svoje mišljenje i svoje osobno iskustvo jer je pitanje bilo otvorenog tipa. Jako je bitno da asistenti izraze svoje iskreno mišljenje jer upravo uspjeh njihove aktivnosti ovisi o njima samima. Iz samih iskustava svih asistenata možemo samo potvrditi naše činjenice da asistenti nemaju podršku od nadležnih institucija. Asistentova uloga i značaj je ključna za bolji napredak, te kako asistent napreduje i osjeća podršku od strane drugih, tako djeluje i na dijete s teškoćama. On je taj koji treba da vjeruje da može promjeniti stanje kakvo je sada i potrebna mu je podrška u svom daljem radu i usavršavanju.

Tabela 10. Radni staž asistenta

Radni staž asistenata		
Koliko dugo radite kao asistent u nastavi	Do 12 mjeseci	8 (32%)
	1 do 2 godine.	7 (28%)
	2 do 3 godine.	5 (20%)
	3 do 5 godina	3 (12%)
	Više od 5 godina	2 (8%)
	UKUPNO:	25

Na pitanje radnog staža asistenata dobili smo odgovore da njih ukupno 8 ispitanika trenutno ima iskustva u radu do 12 mjeseci, od 1 do 2 godine 7 ispitanika, od 2 do 3 godine 5 ispitanika, od 3 do 5 godina 3 ispitanika te više od 5 godina ukupno 2 ispitanika. Većina asistenata ima radnog iskustva do 12 mjeseci. Najviše asistenata broji iskustvo do 12 mjeseci uglavnom iz razloga što se asistenti zapošljavaju ili preko „Udruženja Dajte nam šansu“ ili preko Biroa za zapošljavanje Kantona Sarajevo, koji nude ovaj posao u svrhu pripravničkog staža i polaganja stručnog ispita.

Tabela 11. Najčešći problemi u radu asistenta

Najčešći problemi sa kojima se susreću asistenti u nastavi

<i>Sa kojim problemima ste se najčešće susretali tokom svog rada</i>	Nedostatak didaktičkih sredstava materijala i pribora.	20 (80 %)
	Rad sa nastavnicima koji su neupućeni i nisu educirani.	11 (44%)
	Neprilagođen plan i program za dijete s teškoćama.	9 (36%)
	Nepoštivanje, nerazumjevanje, drskost prema djeci sa teškoćama.	16 (64%)
	Prevelika očekivanja od strane roditelja	13 (52%)
	Nedostatak finansijskih sredstava	10 (40%)
	Nedostatak stručnog tima	17 (68%)
	Manjak edukacije	13 (52%)
<i>Ukupno:</i>		25 / 100%

Kao najčešći problem sa kojim se asistenti u nastavi bore naveli su nedostatak didaktičkih materijala i pribora, čak njih 80 % odnosno 20 ispitanika od ukupno 25 je navelo ovaj problem. Potrebno je glasnije istaknuti stručnoj javnosti informacije o ovom problemu. Mislimo da je za djecu sa teškoćama prerano da se suočavaju sa ovom vrstom problema, te nije uredu da se asistenti bore sami protiv ovog problema i snalaze tako što improvizirajući omogućuju sebi sredstva za rad. 44% ili 11 osoba je naglasilo problem sa nastavnicima odnosno rad sa nastavnicima koji su neupućeni i nisu educirani. Asistenti ne dobijaju pomoć od nastavnika što možemo zaključiti da i nastavnicima fali edukacija iz ovih oblasti rada. Nastavnici su također često prepušteni sami sebi, ali i uglavnom svoja zadatke prebacuju na asistente. Asistenti često rade posao koji ne bi trebalo da rade, jer je to obaveza nastavnika. Neprilagođen plan i program za dijete s teškoćama je još jedan su nizu neriješenih problema. Da je ovo tačno potvrdilo je još 9 asistenata ili 11% njih koji su se susreli sa ovom situacijom. Uglavnom se smatra da je asistent ta osoba koja pravi individualizirani plan i program za dijete s teškoćama, međutim taj plan i program bi trebalo da napravi škola odnosno nastavnik.

U nekim slučajevima asistenti se ne pridržavaju individualnog plana i programa jer dijete s teškoćama nije u mogućnosti da radi po zadatom programu. Također to nije jedini problem jer pojedini roditelji zahtjevaju da njihovo dijete uči isto gradivo kao ostatak tipične djece u razredu, iako oni to nažalost ne mogu.

Nepoštivanje, nerazumjevanje, drskost prema djeci sa teškoćama je od njih 25 ispitanika odnosno 16 ili 64 % navelo kao problem sa kojim se često susreću u svome radu. Spor proces IPP-a je već dovoljan dokaz nepoštivanja i nerazumjevanja za djecu sa teškoćama. Ono što je zapaženo je također i nedostatak želje da se radi s djecom od strane mnogih nastavnika. Nije razumljivo da u jednom razredu brojka bude sa 30 tipičnih djece i 2 djeteta s teškoćama i samo jedan asistent. Ovo predstavlja jako krut nastup nastavnika starijih i mlađih generacija te općenito cjelokupan sistem koji je zadužen.

Prevelika očekivanja od strane roditelja odnosno 52% ispitanika su naveli ovaj gorući problem. Kada roditelji očekuju previše ne znaš kako da nađeš način da djetetu budeš bolja podrška. U ovome slučaju je potrebna jaka i ogromna želja i asistenata i nastavnika da shvate roditelje i da im pomognu da prošire svoje razmišljanje. Roditeljima je također teško jer dok svi roditelji tipične djece razmišljaju o tome koju torbu da kupe, koju pernicu, koja boja je ljepša, roditelji djece sa teškoćama zapravo razmišljaju o tome u koju školu će upisati svoje dijete. Briga roditelja o tome da li će ga i kako ostala djeca prihvati, kako će se snaći, hoće li imati asistenta, da li je asistent dovoljan, hoće li mu pomoći jesu mnoga pitanja koja muče svakog roditelja. Roditelja bi trebalo također uključiti u direktni rad da vidi kako se njegovo dijete snalazi i kada vidi napredak koji se može postići uz malo truda, roditeljima će biti draga.

Nedostatak finansijskih sredstava predstavlja problem zbog kojeg su svima vezane ruke na neki način. Na problem financija potvrdilo je njih 40 % ispitanika odnosno 10 osoba. Nadležne institucije bi trebale regulisati pitanje ovog statusa i omogućiti pravo svakom djetetu da se školuje uz dodatna pomagala koja su mu potrebna.

Kao nedostatak stručnog tima potvrdilo je 17 ispitanika odnosno 68% anketiranih asistenata. Poznato je svima da u KS uglavnom jedan socijalni radnik pokriva tri škole. U našim školama fale i psiholozi, logopedi pa i defektolozi. Vlada Kantona Sarajevo je potvrdila da „ulaganja“ u obrazovanje djece sa teškoćama u razvoju nisu dovoljna te da su ova djeca često

zaboravljeni te da se za njih pronalaze samo privremena rješenja. Istinomjer će pratiti da li će oni ispuniti svoje obećanje, te da li će u 2019 / 2020 zaposliti logopede i defektologe.²⁵

Manjak edukacije za asistente u nastavi potvrdilo je 13 ispitanika te 52 % od ukunog broja asistenata. Većini asistenata je od velike pomoći i koristi bila edukacija obezbjeđena od strane Ministarstva za obrazovanje nauku i mlade i od Udruženja „Dajte nam šansu“ gdje im je organizovana praktična edukacija u trajanju od 80h. Asistenti bi trebali da imaju dodatnu obuku i na fakultetima koji pohađaju te mislimo da bi im se trebala obezbjediti i dodatna stručna literatura.

Tabela 12. Preporuke za bolje promjene

KADA BI IMALI PRILIKU DA NEŠTO PROMJENITE, TO BI BILO?

Omogućila bih svakom djetetu s posebnim teškoćama pravo na kvalitetno obrazovanje, uz prisustvo asistenta u nastavi.

Obezbedila bih kvalitetniju educiranost nastavnog osoblja i asistenata u nastavi, opremljenost inkluzivnih odjeljenja, manji broj učenika u inluzivnom odjeljenju.

Uvela bih veći broj zapošljavanja asistenata.

Obezbedila bih materijal za učenike s teškoćama i pružila veću Kada biste bili u pažnju i potporu roditeljima tih učenika.

prilici da napravite Edukativne radionice sa roditeljima i starateljima.

bilo koju promjenu, Fokusirala bih se na specijalizaciju studenata i promjenila bih šta bi to bilo ? stručni kadar.

Uključenost u nastavni proces asistenta u nastavi od samog početka školovanja djeteta i to po mogućnosti ista osoba.

Da se asistenti vode kao i redovni nastavnici i da imaju prava kao i ostali uposlenici u školi.

Osnovno financiranje asistenata, više didaktičkih materijala za rad sa djecom sa teškoćama.

Uvođenje asistenta u RN –a ili pojedinačno u svako odjeljenje koje pohađa učenik.

²⁵<https://istinomjer.ba/djeca-s-ostecenim-sluhom-i-vidom-u-ks-uskoro-ce-dobiti-logopede-i-defektologe/> (04.10.2019. godine)

Na pitanje kada bih asistenti imali priliku da nešto promjene u sistemu inkluzivnog uvođenja u odgojno-obrazovni sistem, svoje odgovore su dali u skladu sa očekivanjima. Odgovori su bili otvorenog tipa, te su ispitanici imali pravo da izraze svoje mišljenje, odnosno nisu bili ograničeni u iznošenju svojih odgovora. Više od polovine ispitanika, odnosno 60 % ili tačnije njih 15 asistenata u nastavi kao priliku da nešto promijene naveli su: " Omogućili bih svakom dijetetu sa posebnim teškoćama pravo na kvalitetno obrazovanje uz prisustvo asistenta u nastavi.

Obezbijediti kvalitetniju educiranost nastavnog osoblja i asistenata u nastavi, opremljenost inkluzivnih odjeljenja, manji broj učenika u inkluzivnom odjeljenju potvrdilo je 13 asistenata u nastavi odnosno 52 %.

Čak 80 % ispitanika je navelo kao moguću promijenu da se uvede veći broj zapošljavanja asistenata u nastavi, odnosno tačnije 20 ispitanika od ukupnih 25.

Obezbijediti materijal za učenike sa teškoćama i pružiti veću pažnju i potporu roditeljima tih učenika izrazilo je 10 ispitanika odnosno 40 % asistenata u nastavi.

Edukativne radionice sa roditeljima i starateljima potvrdilo je 8 asistenata u nastavi odnosno nešto manje od polovine tačnije 32 % .

Fokusirati se na specijalizaciju studenata i promijeniti stručni kadar, izjasnilo se 5 asistenata u nastavi odnosno 20 % .

Ne toliko veći broj asistenata je odgovorilo da bih bilo efikasno i učinkovito da asistent bude uključen u nastavni proces još od samog početka školovanja dijeteta sa posebnim teškoćama u razvoju, 21 ispitanik odnosno 84% je navelo da bih bilo dobro po mogućnosti da to bude ista osoba.

Kao moguću priliku za promjenu asistenti su također naveli da se i oni smatraju uposlenikom u školi, i da imaju ista prava kao i redovni nastavnici odgovorilo je 10 ispitanika odnosno 40% Uvođenje asistenta u ranoj nastavi (RN) ili posebno u svako odjeljenje koje pohađa, svega 5 ispitanika je odgovorilo odnosno 20 % asistenata u nastavi.

Tabela 13. Škole rada asistenta u nastavi

Škole rada asistenata u nastavi		
Možete li navesti školu u kojoj ste radili kao asistent u nastavi?	OŠ „ Skender Kulenović“	4 (16%)
	OŠ „ Grbavica I“	5 (20%)
	OŠ „ Alekса Šantić“	6 (24%)
	OŠ „Džemaludin Čaušević“	6 (24%)
	„Deseta osnovna škola“ Iliča	2 (8 %)
	OŠ „ Zajko Delić“	2 (8%)
	Ukupno:	25 / 100%

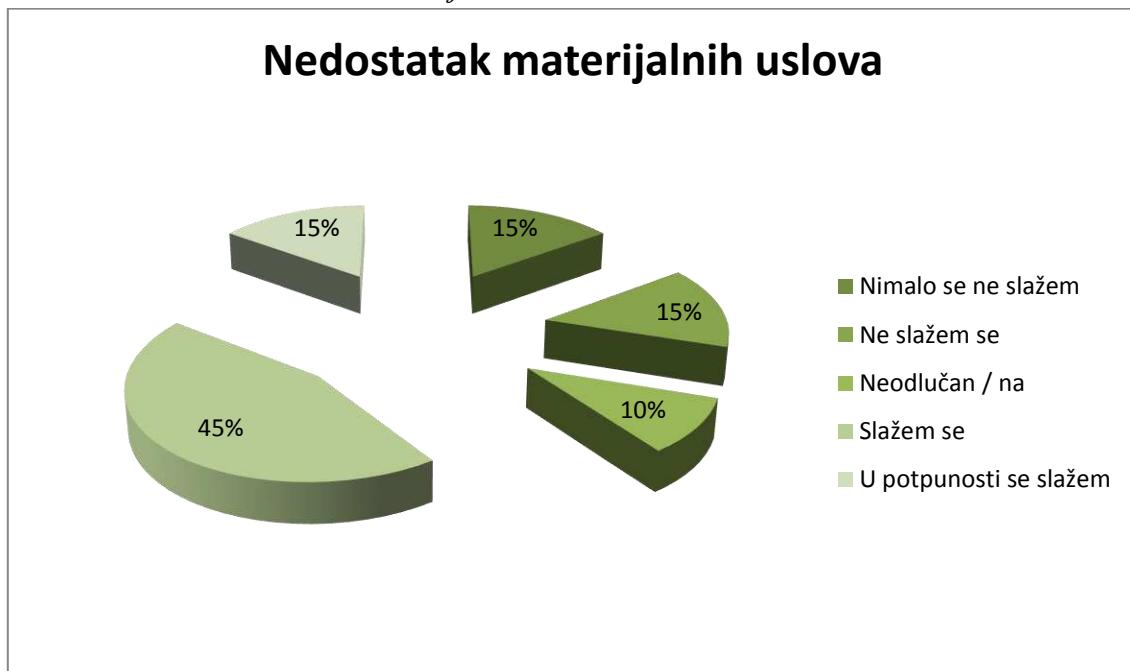
U tabeli br. 13 je prikazano u kojim školama na području KS su ispitanici radili kao asistenti u nastavi. Od ukupno 25 ispitanika 4 asistenta ili 16% je obavljalo pripravnici ili volonterski staž u OŠ „ Skender Kulenović“. Od ukupno 100% svega 20 % je radilo u OŠ „Grbavica I“ odnosno 5 asistenta u nastavi. Malo veći postotak odnosno 24 % ispitanika su pomagali djeci sa teškoćama u razvoju u OŠ „Alekса Šantić“ to jest 6 asistenata u nastavi. Isti postotak smo dobili i u OŠ „Džemaludin Čaušević“ tačnije 5 ispitanika ili 20%. Ispitanici su u svojim odgovorima naveli dvije škole u kojima su radili kao asistenti u nastavi te smo zbog toga i u tabeli naveli dvije škole u kojima su obavljali pripravnici odnosno volonterski staž. Nekolicina asistenata je oduševljena ovim poslom te se zbog toga nisu prestajali baviti se zanimanjem asistenta u nastavi. U „Desetoj osnovnoj školi“ Iliča dobili smo postotak od 8%, svega 2 asistenta, te u OŠ „ Zajko Delić“ također 2 asistenta ili 8%.

7. 2. Roditelji djece sa teškoćama u razvoju – rezultati ispitanika

Da bismo upotpunili naše istraživanje smatramo da je bilo neophodno anketirati i roditelje djece s teškoćama u razvoju. Stoga ćemo u nastavku prikazati u vidu tabela pitanja i odgovore koji su odgovorali isključivo roditelji. U prvome dijelu smo naveli socio-demografske odlike ove skupine ispitanika, te smo dobili rezultate u kojima je većina ankteriranih roditelja, osobe ženskog spola, što nam pokazuje da su uglavnom žene koje se više odazivaju i koje žele da se bore za prava svog djeteta. Muški spol je inače etiketiran kao osoba koja radi i koja doprinosi finansijskoj situaciji, dok su žene te koje više vremena provode sa djetetom s posebnim potrebama. Roditelji djece sa teškoćama u razvoju su uglavnom visoko obrazovane osobe, one nažalost u većini slučajeva nisu u mogućnosti da provode osam sati dnevno na poslu iz razloga jer nemaju adekvatnu ustanovu u kojoj će boraviti njihovo dijete. U nastavku ćemo prvo pojasniti pitanja zatvorenog tipa, te nakon njih i pitanja otvorenog tipa.

1. Nedostatak materijalnih uslova u školi koju moje dijete pohađa mu onemogućava da uspiješnije savlada nastavno gradivo:

Grafikon 8. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka materijalnih uslova u radu sa djecom sa teškoćama

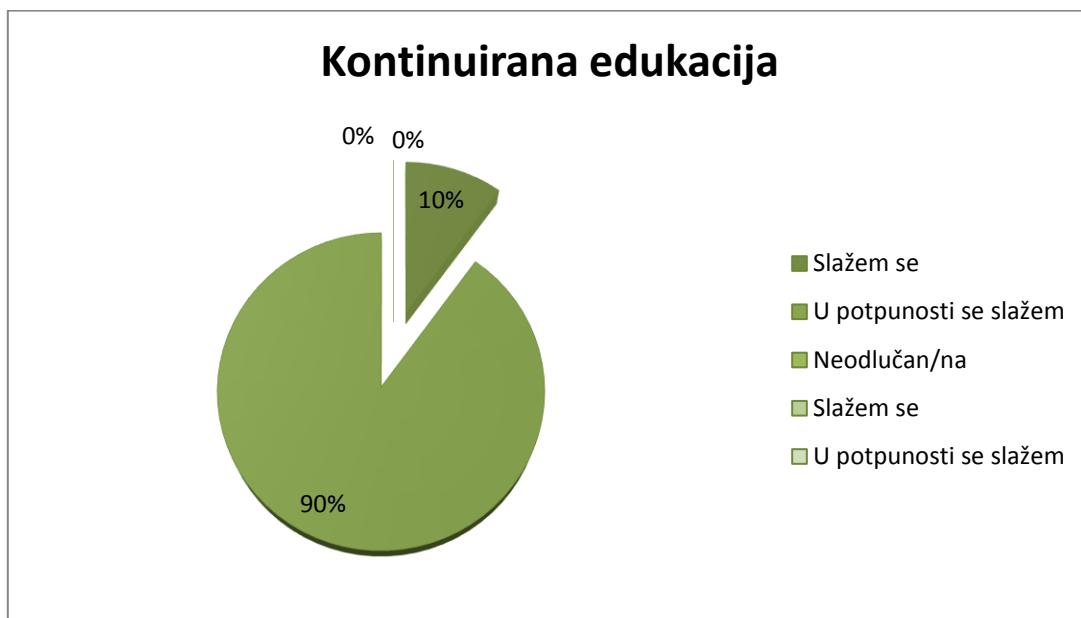

Na pitanje da li nedostatak materijalnih uslova u školama utiče na to koliko će to djetetu biti prepreka da uspiješnije savlada nastavno gradivo roditelji su odgovorili sa nimalo se ne slažem 15 % odnosno 3 ispitanika. Ne slažem se također 3 tačnije 15 %. Neodlučno je bilo 2

roditelja odnosno 10%. Najveći postotak pripao je tvrdnji slažem se tačnije 9 ispitanika ili 45%. U potpunosti se slažem odgovorila su 3 roditelja djece sa teškoćama u razvoju odnosno 15%. Najviše roditelja se je odlučilo na tvrdnju slažem se što se također očekivalo. U školama na području Kantona Sarajevo taj nedostatak još nije u potpunosti riješen.

2. Za kvalitetniji uspjeh i napredak svakog djeteta smatrate li da li je potrebno obezbijediti kontinuiranu edukaciju kako za asistente tako i za roditelje ?

Grafikon 9. Prikaz procentualnih odgovora u vezi kontinuirane edukacije u radu sa djecom sa teškoćama

Svakom roditelju je njegovo dijete na prvom mjestu. U grafikonu broj 9 dva roditelja su odgovorili da se slažu sa tvrdnjom odnosno 10%, a svega 18 ispitanika ili 90% u potpunosti se slaže. Kako smo naveli već u radu a sada i opravdano da je roditeljima prijeko potrebna komunikacija kao i asistentima, jer roditelji često nisu spremni i ne znaju dovoljno o inkluzivnom odgoju i obrazovanju.

3. Za poboljšanje redovnog školskog odgoja i obrazovanja za djecu sa posebnim teškoćama u razvoju potrebno je omogućiti siguran prilaz školi:

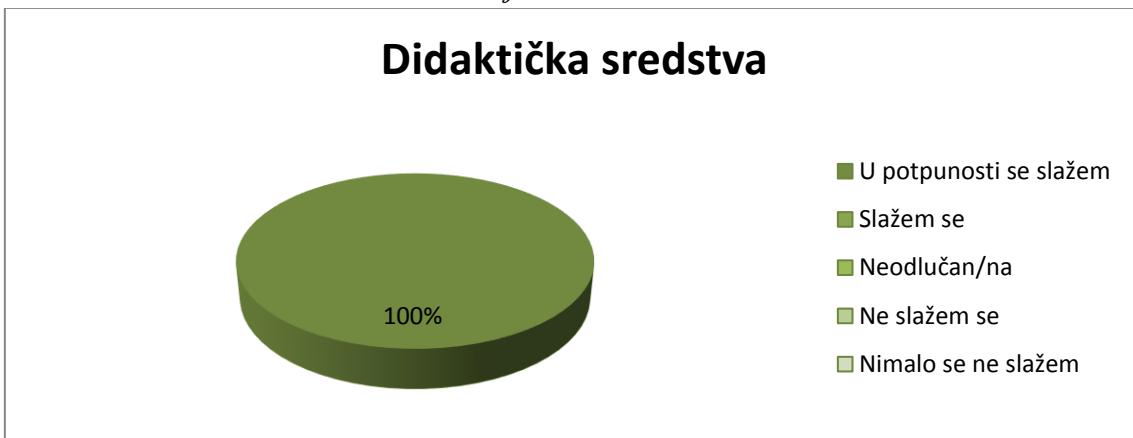
Grafikon 10. Prikaz procentualnih odgovora u vezi sigurnog prilaza školi u radu sa djecom sa teškoćama

Nimalo iznenađujući podatak da su se svi roditelji u potpunosti složili sa tvrdnjom da bi se u školama za poboljšanje redovnog školskog odgoja i obrazovanja za djecu sa teškoćama u razvoju neophodno trebao omogućiti siguran prilaz školskoj ustanovi tačnije 20 ispitanika ili 100%.

4. Za poboljšanje redovnog školskog odgoja i obrazovanja za djecu sa teškoćama potrebno je omogućiti osnovna didaktička sredstva:

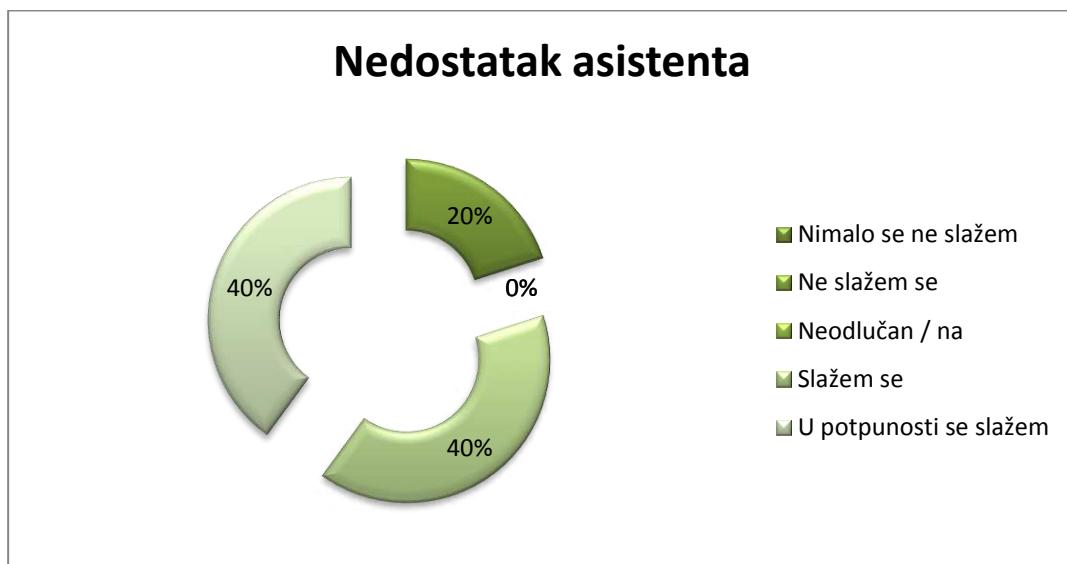
Grafikon 11. Prikaz procentualnih odgovora u vezi osiguravanja didaktičkih sredstava školi u radu sa djecom sa teškoćama

U daljem pitanju zatvorenog tipa za roditelje pitali smo da li je neophodno za poboljšanje redovnog školskog odgoja neophodno omogućiti osnovna didaktička sredstva. Pod tim pojmom podrazumjevamo opremu u školskim učionicama za djecu s teškoćama u razvoju. Svi roditelji se slažu s ovom prepostavkom te smo također i u ovom pitanju dobili isti postotak kao i prošlom pitanju, odnosno 20 ispitanika tačnije 100%.

5. Smatrate li da je nedostatak i manjak angažovanosti asistenata uglavnom zbog finansijske situacije:

Grafikon 12. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka asistenta u radu sa djecom sa teškoćama

Veći broj roditelja je potvrdilo da je nedostatak angažovanosti asistenata uglavnom zbog finansija, te su naglasili kako i nisu problem samo finansije nego i needuciranost i nezainteresiranost onih na odlučujućim funkcijama. Te samom ovom činjenicom čak 20% ili 4 ispitanika je dalo odgovor nimalo se ne slažem. Pod tvrdnjom ne slažem se i neodlučan / na bilo je 0 ispitanika odnosno 0%. Te da se slažu bilo je svega 8 ispitanika odnosno 40 %, i u potpunosti se slažem bilo je također 40 % odnosno 8 ispitanika.

Nadalje, za roditelje su bila postavljena pitanja otvorenog tipa, kako bi njihovom procjenom što lakše i efikasnije mogli prednosti, te nedostatke ovakvog sistema obrazovanja u osnovim školama Kantona Sarajevo.

Tabela 14. Prikaz procentualnih odgovora u vezi iskustva roditelja sa asistentima u nastavi

Iskustvo sa asistentima u nastavi	
Sin je tek krenuo u prvi razred i škola mu je obezbijedila privremeno asistenta dok ministarstvo ne pošalje svog. Iako je djevojka imala iskustvo u radu jako je bitna komunikacija između nas roditelja i nje i uputa koje joj dajemo.U principu, za sada, dobro funkcionišu i ona je tu kao podrška.	1 (5%)
Nismo imali u nastavi, ali da u predškolskoj ustanovi. Izuzetno je važno da dijete ima stalnu podršku i pomoć u svakodnevnim aktivnostima. Napredak je puno brži i lakši. Sad idemo u redovnu školu bez problema.	1 (5%)
Za sada imamo vrlo pozitivno iskustvo. Na početku smo sami morali snositi troškove, ali školi su konačno dodjeljena sredstva za upošljavanje asistenata tako da je naše dijete dobilo asistenta od strane škole.	1 (5%)
Sa prošlim asistentom nisam bila apsolutno zadovoljna. Nije se zalagala za dijete. Sada imamo novog asistenta, sad zasad sam prezadovoljna.	1 (5%)
Za ovo kratko vrijeme je zadovoljavajuće. Imamo komunikacijsku svesku u kojoj pišemo utiske i dešavanja na nastavi, i druge informacije. Ja pišem savjete i druge stvari.	2 (10%)
Za sada imamo jako dobro iskustvo s asistenticom, vrlo dobru komunikaciju kako s njom tako i sa učiteljicom.	3 (15%)
Pozitivno iskustvo, međutim ja i meni bliske osobe morali su naći i unajmiti asistenta lično.	5 (25 %)
Još uvijek nam nisu dodjelili asistenta u nastavi, te ih nismo nikad ni imali.	6 (30%)
UKUPNO:	20 (100%)

Šokantan podatak sa 30% odgovora je taj da djeca u školama još uvijek nisu imala dodjeljenog asistenta prilikom pohađanje nastave. Već smo naveli ovo kao jedan od gorućih problema ovog sistema edukacije. Dok Zapadne zemlje ovaj sistem obrazovanja iskorištavaju na najbolji mogući način, kod nas svijest o potrebama djece sa teškoćama, nažalost, još uvijek nije dovoljno razvijena. Nadalje, sa 25% odgovora 5 roditelja je navelo pozitivno iskustvo u radu sa asistentima, no i iskustva da su njihovi poznanici moralo naći i unajmiti asistenta lično, što nam govori da jedan asistent (nekad objezbjeđen, neka ne) nije dovoljan za potrebe koje imaju ova djeca. Jedan od ohrabrujućih podataka je da su 3 roditelja (15%) navela jako dobro iskustvo u radu kako sa asistetnima, tako i sa nastavnikom/icom. 10% roditelja je navelo zadovoljavajuća iskustva u radu sa asistentima, što nam daje bolju nadu i veća očekivanja da se određeni segmenti ovog obrazovanja mogu poboljšati i dovesti na potreban nivo. Sa ovim procentualnim odgovorima odbacujemo pomoćnu hipotezu da asistenti imaju loš uticaj na povećanje samostalnosti djece, čim su odgovori sa međusobnom komunikacijom između asistenta i djeteta zadovoljavajući. Ostali odgovori sa 5% tj 1 odgovorem roditelja su sljedeći: pozitivna i negativna iskustva u radu sa dodjeljenim asistentima, kako smo već ranije naveli motiviranost asistenta je jedan od ključnih faktora u ovom obliku edukacije, što opet implicira na sprovedbe u praksi ovog idealta. Još jedno pozitivno iskustvo jeste da su roditelji na početku edukacije sami morali snositi troškove, ali školi su konačno dodjeljena sredstva za upošljavanje asistenata tako da je njihovo dijete dobilo asistenta od strane škole. Još neki od ispitanika su naveli pozitivna iskustva u radu sa asistentom, komunikacije, podrška i stalni rad su nevedeni kao glavne karakteristike u radu sa djecom, te samim tim je omogućen bolji napredak djeteta, te njegov doprinos zajednicu, kao finalni cilj inkluzivnog obrazovanja. Nadalje smo roditelje pitali sa kojim problemima su se najčešće susretali tokom uvođenja unkluzije u redovne škole.

Tabela 15. Procentualni prikaz problema sa kojima su se roditelji najčešće susretali tokom uvođenja inkluzije u redovne škole?

<i>Problemi sa kojima su se roditelji najčešće susretali tokom uvođenja inkluzije u redovne škole</i>	
Problem kako će ostala djeca u razredu prihvatići djetetove poteškoće.	1 (5%)
Nedostatak edukacije i kadra.	1 (5%)
Netolerancija i nerazmjevanje ostalih roditelja i nastavnog osoblja.	1 (5%)
Neznanje i neupućenost kadra.	1 (5%)
Strah kako će to sve funkcionišati jer učiteljica nema dovoljno podrške	1 (5%)
Manjak interesa cjelokupnog školskog kadra.	2 (10%)
Nedostatak edukovanih asistenata u nastavi	4 (20%)
Problem ličnog finansiranja asistenata u nastavi.	5 (25%)
Nedostupnost osnovnih didaktičkih materijala	3 (15%)
Moj sin je neverbalni autista. Pri testiranju za školu je tretiran kao verbalan. Također niko u sistemu nije ponudio nama opciju alternativnih metoda komunikacije ²⁶ (ACC). Škole nikad nisu čule za tako nešto i uopšte nema opcija za neverbalno dijete.	1 (5%)
UKUPNO:	20 (100%)

Kao i u anketi za asistente, i u ovoj smo dobili mnoštvo odgovora koji ukazuju da je ideja inkluzivnog obrazovanja u školama u Kantonu Sarajevo na početničkom nivou, te da je potrebno u praksi ispuniti neke od osnovnih zahtjeva kako ovakav vid edukacije ne bi ostao tek puka ideja. Finansijski problemi su i dalje krucijalni, asistenti su nedovoljno plaćeni ili nikako. Izostanak podrške od strane nastavnog osoblja, te drugih roditelja je očigledo nedostatak informisanosti društva o inkluzivnom obrazovanju. Nedostatak edukacije asistenata i kadra, neupućenost i manjak interesa cjelokupnog kadra, samo su neki od

²⁶ Alternativna se komunikacija, odnosi na metode i sredstva komunikacije koja se u potpunosti zamjenjuju govorom (ili/i pisanjem) kod osoba kod kojih se govor (i/ili pisanje) ne može proizvesti (Simion., 2014).

odgovora koji su roditelji sagledali kao problem našeg društva. Ipak, promjene potiču od nas samih, te bi trebali postojati bolji interesi zdrave populacije za interes ugroženih kategorija.

Tabela 16. Preporuke za bolje promjene

<i>KADA BI RODITELJI IMALI PRILIKU DA NEŠTO PROMJENE TO BI BILO ?</i>	
<i>Kompletan sistem. Sve se mora mijenjati: regulative, znanja, metode, alati.</i>	<i>2 (10%)</i>
<i>Sistemski bih riješila obrazovanje djece s teškoćama u razvoju, uključujući ranu intervenciju u predškolsko obrazovanje. Otvorila bih nekoliko škola s najsavremenijim obrazovnim metodama.</i>	<i>1 (5%)</i>
<i>Više edukacije za nastavno osoblje.</i>	<i>5 (25%)</i>
<i>Dodatna podrška djeci u školama u vidu logopedskih i drugih dopunskih časova na kojima će dodatno savladavati pređeno gradivo.</i>	<i>2 (10%)</i>
<i>Cjelokupan školski sistem.</i>	<i>5 (25%)</i>
<i>Uvela bih dovoljan broj asistenata u nastavi.</i>	<i>5 (25%)</i>
<i>UKUPNO:</i>	<i>20 (100%)</i>

Preporuke od strane roditelja su: promjena cjelokupnog školskog sistema (25%), uvođenje dovoljnog broja asistenata u nastavi kako bi se djeci sa teškoćama omogućila redovna nastava te parcipiranje u društvu (25%). Više edukacije za nastavno osoblje (25%), sistemsko rješavanje problema uvođenjem intevencija u predškolskom obrazovanju (napominjemo, samo 5% ispitanika se suočilo sa ovakvim tipm intevencije, te je ishod bio jako pozitivan, djete je moglo pohađati redovnu nastavu u svojoj budućnosti.). Drugi vidovi edukcije za djecu (10%) koji bi pomogli savladavanju gradiva. Sa navedenim procentima ovih odgovora u potpunosti potvrđujemo hipotezu da je za uspješan rad asistenta u nastavi neophodno pružanje podrške od strane škole, učitelja i roditelja.

Za kraj smo naveli škole koje su pohađali djeca ispitanih roditelja. OŠ „ Hasan Kikić“, „Grbavica 1“, OŠ „Fatima Gunić“, „Silvije Strahimir Kranjčević“, Druga osnovna škola Hrasnica, „Pofalići“ i OŠ „Zajko Delić“ je pohađao po 1 ispitanik tj po 5%. OŠ „Kovačići“, Deseta osnovna škola – Iličići, OŠ „ Osman Nuri Hadžić“, Malta te OŠ „Aleksa Šantić“ su pohađala po 2 ispitanika tj po 10%, dok je Vladimir Nazor imao 15% ispitanika odnosno 3 djece je pohađalo ovu školu.

Tabela 17. Škole koju pohađaju djeca sa teškoćama u razvoju

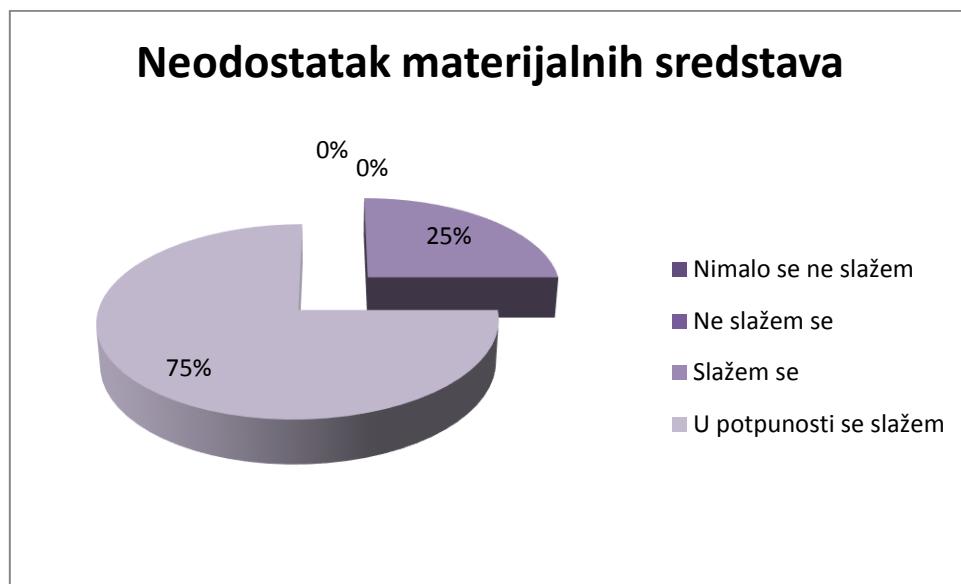
<i>Škola koju pohađa dijete sa teškoćama u razvoju</i>	
OŠ „Aleksa Šantić“	2 (10%)
OŠ Malta	2 (10%)
OŠ „Vladimir Nazor“	3 (15%)
OŠ „Zajko Delić“	1 (5%)
OŠ Pofalići	1 (5%)
Druga osnovna škola Hrasnica	1 (5%)
OŠ „Silvije Strahimir Kranjčević“	1 (5%)
OŠ „Osman Nuri Hadžić“	2 (10%)
OŠ „Fatima Gunić“	1 (5%)
Deseta osnovna škola – Ilidža	2 (10%)
OŠ „Grbavica I“	1 (5%)
OŠ „Hasan Kikić“	1 (5%)
OŠ „Kovačići“	2 (10%)
UKUPNO	20 (100%)

7.3. Nastavnici u radu s djecom s teškoćama – rezultati ispitanika

Zadnja kategorija anketiranih ispitanika su bili nastavnici u osnovim školama. Broj ispitanika je bio 20. Nastavnik je osoba koja može najviše da doprinese ka otklanjanju prepreka za uspješno uključivanje djeteta sa teškoćama u razredni kolektiv, naravno uz pomoć stručne i materijalne podrške. Nakon socio-demografske strukture ispitanicima su bila ponuđena pitanja i to 6 pitanja sa ponuđenim odgovrima, te 3 pitanja otvorenog tipa.

1.Nedostatak materijalnih uslova u školi u kojoj radim mi onemogućava da uspješnije obavljam posao:

Grafikon 13. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostatka materijalnih sredstava u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju

Od ukupnog broja ispitanika njih 13 (75%) je odgovorilo da se u potpunosti slaže da nedostatak materijalnih sredstava predstavlja jedan od ključnih problema u radu sa djecom sa teškoćama. Njih 7 (25%) je odgovorilo da se ne slaže, dok negativnih odgovora nije bilo.

2. Za kvalitetniji uspjeh potrebno je obezbjediti kontinuiranu edukaciju za nastavnike i asistente u nastavi:

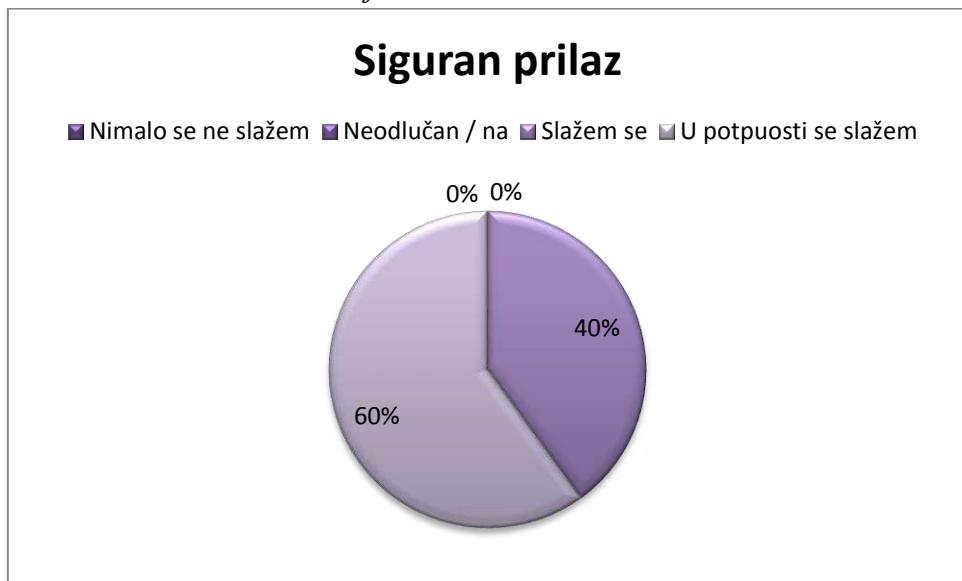
Grafikon 14. Prikaz procentualnih odgovora u vezi kontinuirane edukacije u radu sa djecom sa teškoćama

55% ili 11 ispitanika je odgovorilo da se u potpunosti slaže za potrebe kontinuirane edukacije nastavnika, njih 8 se slaže u ovoj konstanciji, dok je 1 osoba negativno odgovorila. Stručno usavršavanje nastavnika je važno i povezano sa uspjehom uključivanja djece sa teškoćama u redovni odgojno obrazovni proces. U praksi možemo sresti nastavnike razredne i predmetne nastave koji imaju afinitete za rad s djecom s teškoćama, sami se obrazuju čitajući literaturu ili posjećujući seminare i omogućuju optimalni razvoj potencijala djece sa teškoćama. Nastavnike treba obrazovati na način da u radu s učenicima s teškoćama prilagođavaju nastavno gradivo sposobnostima i mogućnostima svakog djeteta, te da stvaraju uvjete za maksimalan i svestran djetetov razvoj.

3. Za poboljšanje redovnog školskog odgoja i obrazovanja za djecu sa teškoćama potrebno je omogućiti siguran prilaz školi

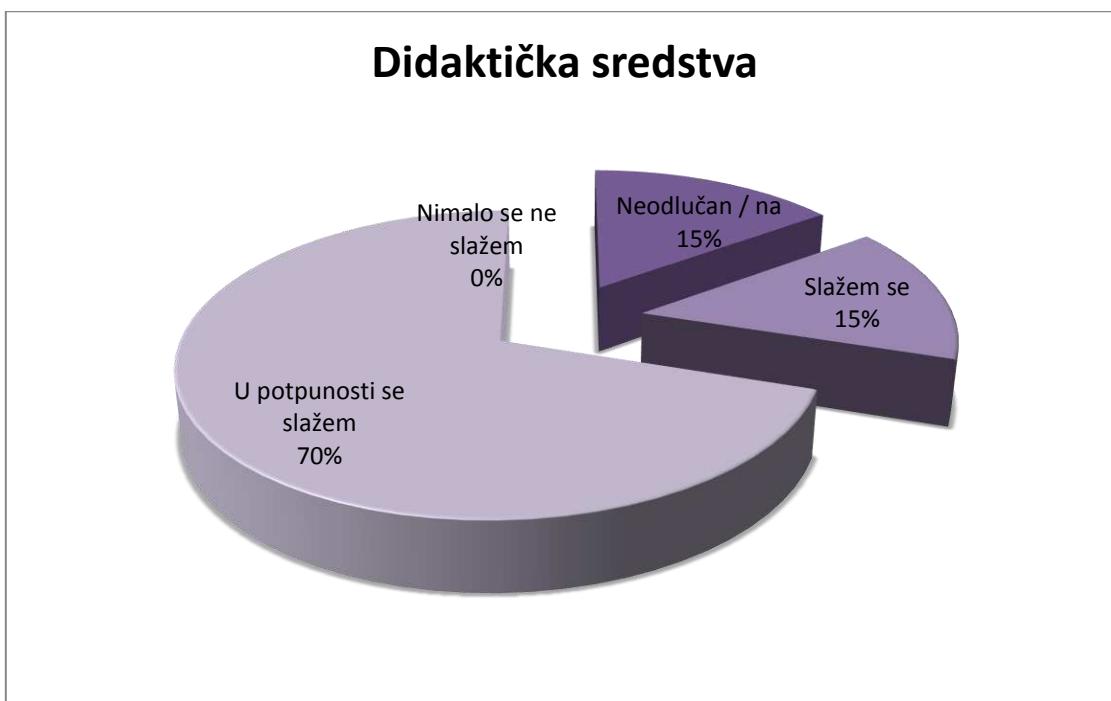
Grafikon 15. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja sigurnog prilaza u radu sa djecom sa teškoćama

Od ukupnog broja ispitanika njih 60% tj 12 je odgovrilo da se u potpunosti slaže, dok je ostatak tj 40% ispitanika (8) odgovorilo da se slaže. Očekivano, ni u ovoj rubrici nije bilo negativnih odgovora.

4. Za poboljšanje redovnog školskog odgoja i obrazovanja za djecu sa teškoćama potrebno je omogućiti osnovna didaktička sredstva:

Grafikon 16. Prikaz procentualnih odgovora u vezi omogućavanja didaktičkih sredstava u radu sa djecom sa teškoćama u razvoju

Na pitanje da li djeci treba omogućiti didaktička sredstva odgovori su bili sljedeći: 70% ispitanika odnosno njih 14 se u potpunosti slagalo, 15% ispitanika tj njih 3 je bilo neodlučno, te isti broj, njih 15% se slagalo da se trebaju osigurati didaktička sredstva.

5. Nisam imao/la susret sa djecom sa teškoćama:

Grafikon 17. Prikaz procentualnih odgovora u vezi susretanja sa djecom sa teškoćama u razvoju

18 nastavnika je odgovorilo da je imalo susret sa djecom sa teškoćama odnosno njih 90%, dok 2 nastavnika nisu imala susret sa ovakvom djecom odnosno njih 10%. U inkluzivnom odjelu od nastavnika se očekuju nove kompetencije. On dobiva neke nove uloge za čije ispunjavanje je potrebno obrazovanje u širem kontekstu. Tokom svog diplomskog studija nastavnici u najvećem procentu dobiju znanja i vještine neophodne za razvoj prosječnih učenika, pri čemu se najviše poklanja pažnja razvoju intelektualnih kapaciteta mlađih naraštaja. Za inkluzivno obrazovanja od ključne je važnosti povećanje stručnosti i efikasnosti nastavnika, jer su ipak nastavnici oni koji se svakodnevno u praksi bave odgojem i obrazovanjem djece i mlađih.

6. Smatram da je nedostatak asistenata te manjak angažovanosti asistenata uglavnom zbog finansijske situacije:

Grafikon 18. Prikaz procentualnih odgovora u vezi nedostka asistenta

Finansijsku situaciju kao uzrok manjka angažovanosti ili nedostatka asistenta navodi 7 ispitanika (33%) koji se u potpunosti slažu sa ovim aspektom. Njih 9 (43%) se slaže sa ovom konstatacijom, dok se 3 ispitanika nisu slagala (14%), a 1 je bio neodlučan. Ostatak ankete su bila pitanja otvorenog tipa, te njih smo predstavili u vidu tabela.

Tabela 18. Iskustvo nastavnika u radu s djecom sa teškoćama u razvoju

<i>Iskustvo nastavnika u radu s djecom sa teškoćama</i>	
Teško iskustvo, nedostatak saradnika je otežavajuća oklonost, djeca ne mogu savladati gradivo za predviđeno vrijeme, nedostatak edukacije kako osoblja, tako i roditelja je evidentan, nažalost sve dovodi da djete ispašta posljedice.	7 (35%)
Rad je bio otežan, no djeca su imala podršku i razumjevanje pruženu od strane roditelja, komunikacija je bila olakšana, jer su mogli bolje razumjeti problemi pojedinog djeteta.	5 (25%)
Djeca su divna, međutim potrebno je posvetiti puno više pažnje i imati strpljenja u radu s njima, potrebna su veća ulaganja za bolji razvoj sistema.	1 (5%)
Djete u razredu je zaostajalo sa gradivom u odnosu na drugu djecu, kad je došao asistent, intezivno se radilo sa djetetom, iako već je bilo kasno da djete sustigne gradivo.	1 (5%)
Nedostatak stučnog saradnika, nedovoljna komunikacija sa roditeljima, jer su smatrali da mi kao nastavnici možemo posvetiti istu pažnju njihovoj djeci kao i ostaloj.	4 (20%)
Nisam imao susret sa djecom sa teškoćama.	2 (10%)
UKUPNO:	20 (100%)

Od 20 ispitanika, njih 2 (10%) nije imalo susret sa djecom sa teškoćama. Veliki dio 35% je naveo rad sa djecom kao teško iskustvo te nedostatak stručnog saradnika i nemogućnost djece da u određem vremenskom periodu savladaju gradivo, što je naravno i razumljivo, jer je to vrijeme predviđeno za djecu bez teškoća. 25% je navelo ovakav rad kao težak, no uz olakšavajuće okolnosti kao što je razumjevanje i interakcija sa roditeljima. U drugom slučaju kod 20% ispitanika nedovoljna komunikacija i nerazumjevanje roditelja situacije u kojoj su nastavnici kao osoblje je dovelo do loših iskustava. Jedan od ispitanika je naveo kasno uvodenje asistenta u nastavu, te djete nije moglo sustići svoje vršnjake. Sa ovim odgovorima navedenim od strane nastavnika, te uključujući primjedbe asistenata i roditelja u velikoj mjeri povrđujemo pomoćnu hipotezu da zbog velikog kapaciteta škole, te nedostatka stručnog kadra asistent nije u mogućnosti da pruži svu pažnju djetetu sa teškoćama. U nastavku ćemo navesti

probleme sa kojima su se susretali nastavnici te pokušati razjasniti otežavajuće okolnosti inkluzije u praksi.

Tabela 19. Problemi nastavnika u radu s djecom sa teškoćama u razvoju

Sa kojim problemima ste se susretalni najčešće tokom svog rada

Neogovarajuće prostorije, nedostatak materijala pripremljenog za djecu sa teškoćama, nedostatak didaktičkih sredstava.	7 (35%)
Sve je u rukama nastavnika. Mi nemamo mobilne timove. Inkluzija je lijepo prikazana, ali mislim da je smiješno govoriti o inkluziji a da istovremeno nemamo stručni tim. Nismo sposobljeni da radimo sa djecom s teškoćama u razvoju. Mi se zaista trudimo, ali kada dijete ima problem sa govorom, ja se mogu samo pretvarati da sam logoped, ali nikad ne mogu biti logoped.	1 (5%)
Gradivo nije prilagođeno djeci sa teškoćama, nije im omogućen prilaz školi, nedovoljno ulaganje u infrastrukturu škola.	3 (15%)
Nerazumjevanje roditelja, nedovoljna komunikacija sa roditeljima, asistent ili stručna pomoć koja je ključna u ovom sistemu obrazovanja je izostavljena.	4 (20%)
Nedostatak asistenta, nerazumjevanje od strane roditelja da je nemoguće posvetiti većinski dio vremena djetetu sa teškoćama jer materijali posebni za njih nisu pripremljeni te mi kao osobe nismo dovoljno upućeni u potrebe djeteta.	2(10%)
Nezainteresovanost asistenta da se posveti djetetu, nedostaje nam edukacije...trebamo znati koliko daleko možemo i trebamo ići sa djecom s teškoćama... trebamo znati kako, jer želimo pomoći djeci s teškoćama u razvoju.	1 (5%)
Nisam imao susret sa djecom sa teškoćama.	2 (10%)
UKUPNO:	20 (100%)

Problema sa kojima su se susretali ispitanici je puno. Većina njih 35% navodi da su krucijalni problemi finansijski, nedostatak infrastrukture škola, pripremnih materijala i didaktičkih sredstava. Njih 20% navodi nerazumjevanje roditelja, nedovoljnu edukaciju njih kao stručnog osoblja. 15% ispitanika navodi da gradivo nije prilagođeno potrebama djece, te nevodoljno

vremena da im se isto objasni. 10% ispitanika nije imalo sustret sa djecom sa teškoćama, dok ostatak tj. 2 ispitanika navode nedostatak edukacije nastavnika i nezinteresovanost asistenta za rad kao probleme u inkluzivnom obrazovanju.

Nastavnik se svakodnevno susreće s roditeljima, učenicima, kolegama i nadređenima, a treba ispuniti cilj svog poziva i oblikovati društveno poželjnu mladu osobu. U većini slučajeva nastavnici nisu dovoljno educirani da rješavaju životne nedaće svojih učenika i njihovih roditelja, nisu educirani za rad u timu, a uz to nisu osposobljeni da se oslobođaju svakodnevno doživljenog stresa i nisu osposobljeni za vlastitu promjenu i nadgradnju. Materijalni uvjeti čine jednu od ključnih prepostavki za uspješnu provedbu inkluzije iz razloga što su usmjereni na ulogu i primjenu savremenih pomagala u nastavi za rad s učenicima s teškoćama. Po navedenim stavkama potvrđujemo i hipotezu da proceduralne prepreke, neadekvatna oprema i materijal u školama te neprilagođen program neke su od prepreka za kvalitetan uspjeh rada asistenta u nastavi. Kao posljednji prikaz pitanja iz ankete navodimo preporuke od strane nastavnika za bolju edukaciju djece sa teškoćama.

Tabela 20. Preporuke za bolje promjene

KADA BI NASTAVNICI IMALI PRILIKU DA NEŠTO PROMJENE, TO BI BILO ?

Obaveza da se koncept gradiva prilagodi djeci, te da je ta suradnja omogućena nama, moralna podrška, mjenjanje dosadašnjih metoda i alata u ovome sistemu. 3 (15%)

Obavezna dodatna podrška djeci u vidu psihološke, logopedske nastave koja će pomoći djeci. Bolja suradnja i komunikacija sa roditeljima. Bolja opremljenost materijalnim sredstvima. 2 (10%)

Dovoljan broj asistenata u nastavi, više edukacije za nas kao ključno osoblje u pomoći djetetu pri savladavanju gradiva. 4 (20%)

Uvesti parcijalnu i punu inkluziju, pomoći pri socijalizaciji djeteta da se ne osjeti manje vrijednim, bolja opremljenost. 1 (5%)

Cjelokupan sistem, od nas nastavnika kojima je potrebna bolja edukacija, pomoći što većeg broja sručnjaka u našem radu, finansijska potpora od organa vlasti i razrađeniji nastavni plan. 6 (30%)

Jasnija zakonska regulativa, ranija intervencija pomoći djeci (predškolski sistem), bolje prilagođena literatura. 4 (20%)

UKUPNO: 20 (100%)

Promjena cjelokupnog sistema je stavka koju je preporučilo 30% ispitanika. Neke od ostalih su: jasnija zakonsak regulativa, bolja educiranost osoblja, dovoljan broj asistenata (po 20%), prilagođavanje koncepta gradiva djeci, moralna podrška nastavnicima (15%), te dodatna podrška djeci (10%) i uvođenje parcijalne i pune inkluzije (5%). Iz navedenog se može zaključiti da nije dovoljno samo smjestiti sve učenike sa teškoćama u redovne škole da bi se riješio problem segregacije i diskriminacije, jer nema veće diskriminacije od fizičkog uključivanja djece sa teškoćama bez odgovarajuće podrške i osjećaja pripadanja grupi vršnjaka. Za nastavnika je veoma važno da uspostavi suradnju sa roditeljem jer su roditelji ti koji najbolje poznaju svoje dijete. Nastavnik će, također, nastojati potaknuti i motivirati roditelje da postane partner odgojno-obrazovnoj ustanovi, te saznati podatke o specifičnostima u režimu dana djeteta, sposobnost komunikacije djeteta s okolinom, prihvaćenost djeteta od strane obitelji i okoline (stavovi okoline). Potrebno je upoznati način korištenja i rukovanja ortopedskim pomagalima, ukoliko ih dijete ima, i nastojati da ih dijete pravilno koristi. Za nastavnike je važno da dječju aktivnost prilagode svim ograničenjima koja savjetuje doktor, ali na način da se ta ograničenja što manje osjete i da djecu, neopravdano, prezaštićuju od napora koje mogu realno savladati, bez štete po zdravlje.

Od škola u kojima rade nastavnici navodimo sljedeće: Vladimir Nazor (20%) dakle 4 nastavnika su zaposlena u ovoj školi, Kovačići (15%) sa 3 uposlenika, OŠ „Aleksa Šantić“, i OŠ „Pofalići“, Deseta osnovna škola, OŠ „Grbavica I“ sa po (10%) ili 2 uposlenika. OŠ Malta, Druga osnovna škola Hrasnica, OŠ „Fatima Gunić“, te OŠ „Hasan Kikić“ i „Zajko Delić“ imaju po 1 (5%) zaposlenog nastavnika koji je učestvovao u ispunjavanju ove ankete.

Tabela 21. Škole u kojima rade nastavnici

<i>Škola u kojoj radi nastavnik</i>	
OŠ Vladimir Nazor	4 (20%)
OŠ „Hasan Kikić“	1 (5%)
OŠ „Zajko Delić“	1 (5%)
OŠ „Aleksa Šantić“	2 (10%)
OŠ Pofalići	2 (10%)
OŠ „Kovačići“	3 (15%)
OŠ „Fatima Gunić“	1 (5%)
Deseta osnovna škola – Ilijadža	2 (10%)
OŠ „Grbavica I“	2 (10%)
OŠ Malta	1 (5%)
Druga osnovna škola Hrasnica	1 (5%)
UKUPNO	20 (100%)

Uz pomoć više potvrđenih pomoćnih hipoteza, postavljenih u ovome radu, možemo zaključiti da i glavnu hipotezu koja glasi: s obzirom na sadašnju organizaciju nastave vezane za uslove u našim školama, asistenti nisu u mogućnosti da ispunjavaju svoju ulogu koja im je određena zbog neadekvatnih materijalnih uslova, neopremljenosti škola, te nedostatka didaktičkih sredstava, potvrđujemo sa velikom sigurnošću, jer nažalost, rezultati do kojih smo došli tokom našeg anketiranja, govore nam, da je ogroman broj prepreka na putu do sistema inkluzivnog obrazovanja, a potreba za asistentom tek jedan od aspekta u ovom polju, koji bi trebao omogućavati djeci sa teškoćama da jednako parcipiraju u našem društvu.

ZAKLJUČAK

Inkluzivno obrazovanje je dio važanog sistema sa kojim se suočava društvo naše zemlje. Razlike u teoriji i praksi su evidentne, uzimajući u obzir da se Bosna i Hercegovina svrstava u grupu edukativno srednje razvijenih zemalja, ovaj problem je tim još izraženiji. Studija o ulozi i značaju asistenta u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo je pokazala da je sistem inkluzivnog obrazovanja na nezavidnom nivou u odnosu na zemlje u regiji i šire. Činjenica da su u pitanju djeца sa teškoćama ovom sistemu obrazovanja daje veći značaj, no svakodnevni problemi sa kojima se susreću nastavnici, asistenti te roditelji djece s teškoćama u razvoju (nedostatak stručne saradnje, nizak nivo edukacije, dugodišnje čekanje na uspostavu regulatornog sistema, nedostatak finansijskih i materijalnih sredstava, socijalna diskriminacija, nezainteresovanost o ovome problemu) utiču negativno u svim aspektima njihovog života.

Na osnovu našeg sprovedenog istraživanja, potvrdili smo našu glavnu hipotezu, koja glasi: s obzirom na sadašnju organizaciju nastave vezane za uslove u našim školama, asistenti nisu u mogućnosti da ispunjavaju svoju ulogu koja im je određena zbog neadekvatnih materijalnih uslova, neopremljenosti škola, te nedostatka didaktičkih sredstava. Dodatnu poteškoću stvara nerazvijena svijest i nedovoljno znanje stručnjaka i opšte populacije o ovome problemu. Opšta populacija izražava nezainteresovanost o ovome problemu i težak položaj ove poluacije, kako u kantonu Sarajevo, tako i u bosanskohercegovačkom društvu općenito. Prema tome, odgovornost za obrazovanje djece sa teškoćama nije samo na nastavnicima i asistentima, već na društvo u cjelini, koje „tiho“, ali djelotvorno „zatvara“ djecu s teškoćama i njihove porodice u zatvoreni krug.

S obzirom da je inkluzija dugotrajan proces postavlja se pitanje šta se dešava, i šta će se desiti, sa specijalnim odgojem i obrazovanjem u budućnosti u našoj zemlji? Da je riječ o dugotrajanom procesu potvrđuju primjeri u zemljama tzv. razvijenog svijeta, prije svega mislimo na SAD i zemlje Zapadne Evrope koje uspješno provode inkluzivne procese više od 30 godina, ali još uvijek nisu u potpunosti ugasile svoje specijalizirane ustanove. Takav je slučaj u Francuskoj, Belgiji, Njemačkoj. Kakva je situacija u BiH? U svim zemljama u okruženju, kao i u BiH, doneseni su zakonski okviri za provođenje inkluzije, a o sudbini i budućnosti specijalnih škola se ne brine mnogo. Ove škole i centri se snalaze na razne načine i same se brinu za svoj opstanak. Koje su to promjene koje su se desile kao posljedica inkluzivnih procesa u BiH i regionu?

1. Sve je više učenika sa teškoćama u redovnim školama, naročito u osnovnim,

2. proces se odvija u pravcu potpune inkluzije, tj. postoji tendencija da se gotovo sva djeca, sa lakšim i težim teškoćama , upisuju u redovne škole,
3. roditelji djece sa teškoćama se više pitaju kod upisa njihove u škole nego stručni tim ili stručna komisija,
4. ne postoji Pravilnik koji tretira tematiku upisa djece sa teškoćama u razvoju,
5. broj učenika u specijalnim školama polako opada;
6. struktura učenika u specijalnim školama se mijenja i sve je više učenika sa težim teškoćama što nastavnike i cijelu školu stavlja u novu situaciju.
7. ova struktura djeca zahtijeva sve više medicinski pristup, a manje odgojno-obrazovni.

Uključivanjem pomoćnika u nastavne programe osnovnih i srednjih škola uveliko se doprinosi primjerenoj socijalnoj integraciji, uspješnijem školskom uspjehu svih učenika, promijenjenim stavovima nastavnika te njihovoј realnijoј procjeni odgojno-obrazovnih potreba učenika s teškoćama u razvoju, a samim time i aktivnijim sudjelovanjem učenika s teškoćama u svim aspektima školovanja. Temeljem izloženog uloga pomoćnika u nastavi ne odnosi se samo na pomoć učenicima s teškoćama u razvoju, već cjelokupnom razrednom kolektivu, čime se olakšava tok nastavnog procesa. Obzirom da u današnjim razrednim odjeljenjima postoji velik broj učenika, učenicima s teškoćama u razvoju (kojih je nerijetko 2-5 u jednom razredu), uvođenjem pomoćnika u nastavi, osiguravaju se adekvatni uvjeti školovanja. Praksa pokazuje da je uspješnost svih učenika u razredu koji ima asistenata veća, te da su nastavnici produktivniji i zadovoljniji.

Ovi podaci su pokazatelji složenosti problema sa kojima se susreće kako stručno osoblje, tako i porodice oboljele djece. Oni su neshvaćeni, socijalno isključeni, stigmatizirani i diskrimirani. Bez obzira koji je uzork bolesti, suradnja svi oblika pomoći je iznimo važan faktor koji utiče na budućnost djeteta s teškoćama i njegove porodice, što iziskuje cjeloživotnu psihosocijalnu podršku i zdravstvenu pomoć.

Šta ovi primjeri mogu značiti za osnovne škole ili za cjelokupno društvo? Šta se može uraditi kako bi djeca sa teškoćama bila bolje prihvaćena, da bi se osjećala sigurnije i da dožive osjećaj uspjeha? Na osnovu ovog iskustvenog rada predložićemo nekoliko aktivnosti koje bi se mogle provoditi u osnovnim školama:

- razvijati inkluzivnu filozofiju u školama, stavove i vjerovanja. Pored seminara, radionica ili predavanja bilo bi važno da učesnici odgojno-obrazovnog procesa imaju priliku doživjeti iskustvo u radu sa učenicima sa teškoćama kao i njihovim roditeljima;

- raditi na promjeni i prilagođavanju školske sredine učenicima sa teškoćama. a ne obratno;
- osigurati finansijska sredstva te neophodne materijale za normalno funkcionisanje ovog sistema;
- uvesti veći broj asistenata (po mogućnosti svakom djetetu zasebno osigurati asistenta);
- definisati prepreke za inkluzivno obrazovanje i raditi na njihovom ukidanju;
- pronaći i jačati resurse u školi koji će doprinijeti razvoju inkluzivnih procesa (npr. iskustvo i stručnost nastavnika, spremnost za promjene i sl.).

LITERATURA

1. Ainscow, M. (2002). *Using research to encourage the development of inclusive practices in: Making special education Inclusive*; London: David Fulton Publisher;
2. Alispahić, D. i Terović, E. (2015). Inkluzivni odgoj i obrazovanje u školi. *Razvoj inkuzivnih zajendica UNICEF*, str: 12-15.
3. Bentham S. (2006). *Practical Tips For Teaching Assistants*. New York: Routledge.
4. Booth, A. (2002). *The Index for Inclusion: developing learning and participation in school*. London: Centre for studies on Inclusive education.
5. Borić, S. (2012). Stavovi nastavnika osnovnih škola o inkruziji. *Metodički obzori* , Tuzla, Vol 7. No 16; str: 75-86.
6. Bouillet D. i Uzelac S. (2007), *Osnove socijalne pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb;
7. Bruner, J. (2000). *Kultura obrazovanja*. Zagreb : Educa;
8. Cerić, H. (2004). Definiiranje inkluzivnog obrazovanja. *Naša škola* , Sarajevo, god.L, br.29, str: 87-95
9. Cerić, H., Alić, A., (2005). *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*, Hijatus, Zenica;
10. Cerić, H. (2007). Mogućnost konstituiranja teorije inkluzivnog obrazovanja. *Metodički obzori* ; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za obrazovanje učitelja i odgojitelja; Vol 3 , No 5, str: 49,50.
11. Cerić, H. (2018). Inkluzivno obrazovanje u Bosni i Hercegovini: utopija ili put do humanijeg društva. *Novi Muallim* , Sarajevo; Vol 19; str: 23.
12. Cerić, H. (2019). Postaje li inkluzivno obrazovanje ideologija suvremenog obrazovanja. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja* , Sarajevo, Vol 8, No1-2; str: 7-10.
13. Drandić, D. (2017). Uloga pomoćnika u nastavi u provođenju inkluzivnog obrazovanja. *Izvorni znanstveni članak* , Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; str: 7.
14. E., Simion. (2014). Augmentative and alternative communication – support for people with several speech disorders. *Social and Behavior Science* , Bucharest, Romania; Vol 1, No: 2; str: 77-81.
15. Fajdetić, A. (2012). *Prilagodba nastavnih sredstava slijepim i slabovidnim učenicima*. Zagreb: Hrvatski savez slijepih.
16. Gardner, H. (2005). *Disciplinirani um: Obrazovanje kakvo zaslužuje svako djete*. Zagreb: Educa.
17. Greenspan, S. I. (2003). *Dijete s posebnim potrebama: Poticanje intelektualnog i emocionalnog razvoja*. Ostvarenje, Lekenik.
18. Groom, B. (2006). Building relationships for learning: the developing role of the teaching assistant. *Support for Learning* , London, Vol: 21, No:4 str: 199-203.

19. Halliwell, M. (2003). *Supporting Children with Special Educational Needs. A Guide for Assistents in School and pre-Schools*, David Fultan publishers; London.
20. Igrić, K. L. (2008). Evaluacija nekih oblika podrške edukacijskom uključivanju učenika sa posebnim potrebama. *Dijete i društvo*, Zagreb; Vol 49; No:2; str: 179-186.
21. Ivančić Đ., M. I. (2014). Pomoćnici kao potpora inkulzivnom obrazovanju. *Brošura o radu pomoćnika u nastavi*, Zagreb; str: 22.
22. Kafeđić L, (2015). Uspostavljanje Kutaka za djecu. *Priručnik za rad s djecom u kriznim situacijama*, str: 13.
23. Kapetanović, D. (2013). Stav nastavnika osnovnih škola prema inkluziji djece s teškoćama djece u učenju. *Neobljavljeni diplomski rad*, Sveučilište u Zagrebu, str: 90-103.
24. Kavkler, M. (2005). *Odgoj i obrazovanje djece sa posebnim potrebama*. Ljubljana.
25. Kuhn, T. S., (1999). *Struktura znanstvenih revolucija*, Zagreb, Naknada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
26. Lapat, G. (2011). Asistent u nastavi u : Jurčević; A. Opić S - Zagreb; *Škola, odgoj i učenje za budućnost* Učiteljski fakultet:,str: 205-213.
27. Mason, M. R. (1994). *Altogether Better*. London: Comic relief.
28. Mittler, P. (2000). *Working towards Inclusive education: social contexts*. London : David Fliter Publisher.
29. Mujkanović, E. (2013). Tradicionalni i suvremeni pristup u radu s djecom s poteškoćama u razvoju. *Izvorni znanstveni rad*, str: 107-117.
30. Mustać, V. (1996). *Rad sa učenicima s poteškoćama u razvoju u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
31. Nikolić, M. (2012). *Unapređenje kvalitete života djece i mladih*. . Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, Tematski zbornik - I dio; str: 318-320.
32. Odom, S. L. (2006). Social acceptance and rejection of preschool children with disabilities. *Journal of Educational Psychology*, Washington; Vol :98; No:4; 807-823.
33. Slee, R. (2009), (ed.). Is There a Desk with My Name on It? *The Politics of Integration*. London: Falmer Press.
34. Spajić-Vrkaš, Kukoč. (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: interdisciplinarni riječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
35. Strnišćak, M. (2016). *Asistent u nastavi (diplomski rad)*;Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb, str: 9-11.
36. Širanović, A. (2012). Što je to pravo na obrazovanje i kako prepoznati kada se ono krši? *Zrno: časopis za obitelj, vrtić i školu*, Zagreb; Vol:23; No:102; 18-19.

37. Teodorović, B. (1997). Suvremeno poimanje društvenog položaja osoba s mentalnom retardacijom. *Naš prijatelj* :časopis za pitanja mentalne retardacije, Vol:24; No.1-2; str: 4-9.
38. Thomas, G. G. (2002). Thinking about Inclusion: Whose reason? What evidence? *International Journal of Inclusive Education* ,Brooklyn; Vol 6; No:4; str: 345-370.
39. UNICEF (2013)., Stanje djece u svijetu svibanj 2013. godine. *Djeca s teškoćama u razvoju* , str: 8-10.

BIOGRAFIJA

Kadira Ribić, rođena 08.12.1994. godine u Zavidovićima.

Osnovnu školu sam završila 2009. godine u Zavidovićima, iste godine upisujem srednju školu: „Željeznički školski centar Sarajevo“ i završavam je 2013. godine, nakon čega sam upisala Fakultet političkih nauka u Sarajevu, odsjek Socijalni rad. Prvi ciklus studija napomenutom fakultetu završavam 2016-te godine a poslije toga iste godine upisujem i master studij na odsjeku za Socijalni rad.

U sklopu redovnih aktivnosti na dodiplomskom studiju sam imala priliku odraditi stručnu praksu u Kliničkom centru Univerziteta u Sarajevu u „Službi za pravne poslove i socijalni rad“. Također sam odradila praksu u „Centar za socijalni rad Zavidovići“. Pored toga sam radila kao asistent u nastavi u osnovnoj školi, „Zajko Delić“, te sam radila kao volonter u udruženju „Dajte nam šansu“ sa djecom sa teškoćama u razvoju. Također kao aktivan član Ferijalnog saveza sam imala priliku kroz razne projekte volontirati i surađivati sa „Udruženjem Oaza“, Sarajevo i Zavodom za zbrinjavanjem mentalnih i invalidnih lica „Drin“ Fojnica.

Pored toga sam učestovala na različitim konferencijama, edukacijama i radionicama čije su teme pripadale nauci o socijalnom radu. Obrazovala sam se i educirala na raznim poljima od kojih izdvajam kompjuterske programe i to: Microsoft Office word, Microsoft Powerpoint, Excel, Windows, Internet i Adobe photoshop. Poznajem osnove engleskog jezika, te studiram i živim u Sarajevu.